

Skolens utearealer
Om behovet for arealnormer og virkemidler

Heftets tittel: Skolens utearealer - om behovet for arealnormer og virkemidler

Utgitt: 11/2003

Bestillingsnummer: IS-1130

Utgitt av: Sosial- og helsedirektoratet

Kontakt: Avd. Fysisk aktivitet

Postadresse: Pb 8054 Dep. 0031 Oslo

Besøksadresse: Keysersgt. 13, Oslo

Tlf.: 24 16 30 00

Faks: 24 16 30 01

www.shdir.no

Hftet kan bestilles Sosial- og helsedirektoratet

hos: v/ Trykksakekspedisjonen

e-post: trykksak@shdir.no

Tlf.: 22 24 88 86

Faks: 22 24 63 50

Ved bestilling. Oppgi bestillingsnummer: IS-1130

Forfattere: Kine Halvorsen Thorén (Red.)

FORORD

Skolenes utearealer som arena for fysisk aktivitet blant barn og unge er et sentralt tema for Sosial- og helsedirektoratet. Bakgrunnen er at barn og unge oppholder seg i stadig lengre tid på skolen, både i undervisningssammenheng og i fritiden. Skolenes utearealer har derfor fått økt betydning, ikke minst for fysisk aktivitet og derigjennom barnas helse og trivsel. Samtidig ser vi at arealene er under press og ofte er opparbeidet på en måte som ikke er formålstjenlig i forhold til dagens behov. Formålet med denne rapporten er – med bakgrunn i eksisterende kunnskap på feltet – å komme med forslag til krav som kan sikre bedre utearealer rundt fremtidens skoler.

Arbeidet ble påbegynt gjennom tidligere Statens råd for fysisk aktivitet (SEF) i august 2000 i forbindelse med et tverrfaglig arbeidsseminar arrangert av SEF i samarbeid med Institutt for landskapsplanlegging ved Norges landbrukshøgskole. Her deltok sentrale forskere og fagfolk på feltet fra skolesektoren, helsesektoren og planleggingssektoren. Bidrag fra denne samlingen har vært viktig bakgrunnsinformasjon ved utarbeidelsen av rapporten.

For å arbeide mer konkret med rapporten ble det i august 2001 satt ned en tverrfaglig samarbeidsgruppe som til sammen har hatt fire møter. Medlemmene i gruppen har bidratt med skriftlig fagstoff til rapporten. Gruppen har bestått av 1. amanuensis Asbjørn Flemmen, Høgskulen i Volda, kommunefysioterapeut Eilin Ekeland, Drammen kommune, 1. amanuensis Ola Fosnæs, Norges Idrettshøgskole, plansjef Reidar Lerang, Stavanger parkvesen, prosjektleder Torgeir Limstrand, Salten Friluftsråd, og professor i landskapsarkitektur Kine Halvorsen Thorén, som også har hatt hovedansvaret for rapporten. Fra SEF (senere SHdir) deltok først rådgiver Sigmund Aasen, og i avslutningsfasen rådgiverne May Grydeland og Nina Strand Ølnes.

I vår kom den en tilføyelse i Lov om grunnskolen og videregående skole (lov 2002 nr. 112 Kap. 9a. Elevane sitt skolemiljø) som er positiv vedrørende skolens uteareal. Blant annet står følgende:

§ 9a-1: Generelle krav

"Alle elever i grunnskolen og videregående skoler har rett til et godt fysisk og psykososialt miljø som fremmer helse, trivsel og læring".

§9a-2: Det fysiske miljøet

Skolene skal planlegges, bygges, tilrettelegges og drives slik at det blir tatt hensyn til trygghet, helsen, trivselen og læringen til elevene. Det fysiske miljøet i skolen skal være i samsvar med de faglige normene som fagmyndighetene til enhver tid anbefaler."

At vi nå har fått en utvidelse av opplæringsloven som pålegger skolene å ha et fysisk

miljø som fremmer helse, er positivt. Per i dag finnes ikke de faglige normene som §9a-2 henviser til. Det er nettopp slike som nå presenteres i denne skolerapporten, og disse vil bli lagt fram for aktuelle myndigheter. I rapporten foreslås et generelt minstekrav på 50 m² nettoareal pr. elev. Dette gjelder for nye skoleanlegg. Videre anbefales det at man stiller krav til hvilke funksjoner som bør ivaretas utvendig.

SHdir vil rette en stor takk til alle involverte, spesielt til Ane Gyri Sjøvik for hennes viktige bidrag i prosessen, og ikke minst til professor Kine Halvorsen Thorén som har hatt hovedansvaret for rapporten.

Oslo, november 2003

Sosial- og helsedirektoratet

Gunn-Elin Aa. Bjørneboe
Divisjonsdirektør
Forebyggingsdivisjonen

Anita A. Aadland
Avdelingsdire
Avdeling fysisk aktivitet

INNHOOLD

Forord	3
Innledning	7
Sammendrag	8
1 Bakgrunn og formål	11
1.1 Skolens utearealer er viktige	11
1.2 Hovedproblemstillinger i rapporten	12
1.3 Definisjoner	13
2 Hvilke Krav Bør stilles til skolens utearealer?	15
2.1 Skolens utearealer. Status	15
2.2 Arealnormkrav. Status	27
<i>Et raskt tilbakeblikk</i>	27
<i>Hvilke krav stiller norske kommuner til skolenes utearealer?</i>	27
<i>Noen eksempler fra andre land</i>	29
2.3 Krav til størrelse og innhold. Drøfting av alternativer	30
<i>Innledning</i>	30
<i>Arealkrav i forhold til skoletype og skolestørrelse</i>	30
<i>Samme krav uavhengig av beliggenhet og om skolene er nye eller gamle?</i>	31
<i>Størrelseskravene i detalj</i>	32
<i>Krav til innhold og utforming</i>	33
<i>Oppsummering og forslag til krav når det gjelder arealer og innhold</i>	35
3 Virkemidler og ansvar for skolenes utearealer	37
3.1 Politiske føringer og juridiske virkemidler	37
<i>Krav stilt i tilknytning til opplæringsloven og L97</i>	38
<i>Krav stilt i tilknytning til plan- og bygningsloven</i>	39
<i>Krav stilt i tilknytning til helselovgivningen</i>	40
<i>Forskrift om sikkerhet ved lekeplassutstyr</i>	40
<i>Krav om universell utforming</i>	41
<i>Bruk av juridiske virkemidler. Drøfting av alternativer og anbefalinger</i>	41
3.2 Økonomiske virkemidler	42
<i>Spillemidler til nærmiljøanlegg</i>	42
<i>Kompensasjon for renteutgifter ved investeringer i skoleanlegg</i>	43
<i>Oppsummering og drøfting av behovet for økonomiske virkemidler</i>	43
3.3 Om kommunenes spesielle ansvar	44

4	Oppsummering og prioritering av videre arbeid	45
	Litteratur	47
	Vedlegg 1: Eksempelskolene sortert etter økende areal per elev	51
	Vedlegg 2: Oversikt over kommuner som ble kontaktet angående krav til skolenes utearealer	53
	Vedlegg 3: Oversikt over hvilke krav som stilles til skolenes utearealer i 36 av de største norske bykommunene	54
	Vedlegg 4: ”Arealenes anbefalte størrelser og kvaliteter”, hentet fra www.Hageselskapet.no	56

INNLEDNING

Hovedårsaken til SEFs engasjement i forbindelse med skolenes utearealer er bekymringen for den generelle vektutviklingen i befolkningen, der barn og unge ikke er noe unntak. Nye studier fra Norges idrettshøgskole (NIH) viser at jenter og gutter mellom 9 og 15 år er 3 kg tyngre nå enn de var for ti år siden (personlig meddelelse fra Lena Klasson-Heggbø og Sigmund Alfred Andersen 2002). Her kan både endrede kostholdsvaner og for lite fysisk aktivitet spille inn. I de to landsdekkende undersøkelsene som er gjennomført av barns og unges kosthold og kaloriinntak, Ungkost -93 (Frost Andersen 1997) og Ungkost 2000 (Øverby og Andersen 2000), er det brukt to forskjellige metoder som vanskeliggjør sammenligning over tid. Det er derfor lite belegg for å hevde at kaloriinntaket er høyere nå enn tidligere blant barn og unge. For lite fysisk aktivitet får hovedskylden for vektøkningen i studien fra NIH. I et slikt perspektiv blir attraktive skoleanlegg, der barn og unge oppholder seg store deler av dagen, særlig viktige.

SAMMENDRAG

Hovedfokus i denne rapporten er skolegården, det vil si elevenes bruksareal. Dette defineres som tilgjengelig nettoareal innenfor tomtegrensen når bygninger, parkeringsplasser og annet biltrafikkareal er trukket fra. Her inngår de bruksarealene elevene har til rådighet, inkludert beplantning, bevart natur og lignende.

Bakgrunnen for SEFs engasjement i forbindelse med skolenes utearealer beskrives i kapittel 1. Studier viser at gode utearealer reduserer mengden vold, mobbing og uro blant elevene og stimulerer trivsel, motivasjon og læringsevne. En godt utrustet skolegård, med rom for positive aktiviteter, er sentralt i arbeidet for å redusere mobbing (Olweus programpakke mot mobbing, ECICSB 1998). Videre viser både svenske og norske studier at særlig naturområder eller naturlike områder betyr mye for barns lek og utvikling. I en "naturbarnehage" med mye plass og stor variasjon i terreng, natur- og kulturvegetasjon, leker barn flere fantasileker, tempoet er roligere, konfliktene færre, barna mindre syke, konsentrasjonen større, barna er mer lydvere, mindre rastløse og bedre motorisk utviklet enn barn i en striglet «bybarnehage» med liten plass (Grahn et al 1997). Dette dokumenteres også i en undersøkelse av Fjørtoft (2000).

Et av de sentrale spørsmålene i rapporten er om man skal stille krav til skolenes utearealer, og i tilfellet hvilke krav. Dette er hovedtemaet i kapittel 2. Her presenteres status på en rekke felter som angår arealsituasjonen i forbindelse med norske skoler. Søkelyset rettes først mot generelle trekk ved utviklingen av barns og unges fysiske oppvekstmiljø. Deretter presenteres en del empiriske data som angår selve skoleanlegget, og ikke minst hvilke hindringer som oppgis for bruk. Undersøkelsene viser at det først og fremst er innhold og utrustning som utgjør den største hindringen for fysisk aktivitet, men størrelsen på arealet virker også inn på bruken. Begrensede arealer er et økende problem, særlig i byene, og problemet er større jo større byen er. Et hovedtrekk i løpet av de siste 30 årene er at tettbygde områder er blitt mer kultiverte og grå, og store sammenhengende naturområder er sterkt redusert (Nyhuus og Thorén 1996). Undersøkelser viser også at skolegårder heller ikke er grønne, men domineres av asfalt- og grusflater, store ballbaner og lekeapparat som sklie, sandkasse og husker (Limstrand 2000). Problemene er størst i ungdomsskolen, på de klassetrinnene der elevene også er mest fysisk passive.

Til tross for at utearealene er såpass mangelfulle, er det få kommuner som stiller krav til arealstørrelse og utforming, eller som har noen helhetlig politikk på feltet. Mye tyder derfor på at det er behov for å stille krav.

Dersom man aksepterer at det er behov for å stille krav til arealene og til opprustning av utearealene ved norske skoler, er det også nødvendig å klargjøre hvilke virkemidler som kreves, og hvem som skal ha hovedansvaret for å se til at kravene oppfylles. Dette er hovedtemaet i kapittel 3, der de mest sentrale juridiske virkemidlene knyttet til opplæringsloven, plan- og bygningsloven og helselovgivningen presenteres først. Deretter drøftes økonomiske virkemidler som det kan være aktuelt å videreutvikle. Kommunenes spesielle ansvar blir særlig fremhevet.

Kapittel 4 gir en oppsummering og en prioritering av det videre arbeidet. Det anbefales her å stille et generelt minimumskrav til areal på 50 m² per elev. Det anbefales videre å stille visse krav til utformingen for å gi rom for allsidig fysisk aktivitet og ulike typer av sosiale aktiviteter. Det foreslås å innpasse kravene i relevante lover og forskrifter.

Nedenfor oppsummeres i kortform de anbefalingene som kan bidra til å sikre bedre utearealer ved norske skoler.

1. Det foreslås å stille følgende arealkravene:

Det stilles et generelt minimumskrav på 50 m² nettoareal per elev.

Det stilles krav om minste samlede areal gradert etter skolestørrelse basert på SSBs inndeling:

- Minimumsareal ved små skoler (færre enn 100 elever): ca. 5000 m²
- Minimumsareal ved middels store skoler (mellom 100 og 300 elever): ca. 10 000 m²
- Minimumsareal ved store skoler (flere enn 300 elever): ca. 15 000 m². For hver elev over 300 kommer et tillegg på 25 m².

Kravene skiller mellom eksisterende og nye skoleanlegg:

- For nye skoleanlegg må minstekravene være tilfredsstillt, og arealene skal være samlet innenfor skolens uteareal.
- For eksisterende skoler med små arealer må minstekravene tilfredsstilltes innenfor 200 m fra skolebygningen. Kommunen må sørge for at aktuelle offentlig tilgjengelige arealer i skolenes nærmiljø sikres gjennom arealplanleggingen, ved oppkjøp av arealer, ved leieavtaler og lignende. Kommunen må først og fremst sørge for at slike arealer avsettes i oversiktsplanleggingen som friområder eller friluftsområder etter plan- og bygningsloven.

Innholdskravene baseres på funksjonskrav. Utearealene skal

- gi rom for utøvelse av allsidig fysisk aktivitet
- gi rom for ulike typer sosial aktivitet
- gi trygghet og være trivselskapende
- gi mulighet for endringer av det fysiske miljøet

- gi rom for å tilegne seg ny kunnskap og utøve virkelighetsnær læring
- gi rom for spenning og uforutsigbarhet og skape lokalt identitet

Andre krav til de fysiske omgivelsene:

- sikre best mulige solforhold
- skjerme mot de mest ubehagelige vindene
- unngå forurensede områder og områder med kald luft
- trafiksikre omgivelser i en radius på 200 meter fra skolen
- universell utforming

2. Det foreslås at kravene til skolenes utearealer innpasses i disse lovene og forskriftene:

- Forskriften om miljørettet helsevern i barnehager og skoler, der veiledningsmateriellet suppleres med arealkravene nevnt over.
- De veiledende arealkravene i de rikspolitiske retningslinjene for barn og unges interesser i planleggingen suppleres med tilsvarende krav for skolenes utearealer.
- Det gis ut veiledningsmaterieell som viser hvordan skolenes utearealer kan sikres i kommunale vedtekter eller i forbindelse med den kommunale planleggingen.
- Arealkravene gjengitt over innpasses i forskriften for grunnskolen og vil da utdype det som står i opplæringsloven § 9-3 om "Utstyr og arbeidstilhøve" og §9a-2 "Det fysiske miljøet".

3. Økonomiske virkemidler og krav i denne forbindelsen:

- Det oppfordres til at nærmiljøanleggsordningen i regi av Kultur- og kirke departementet fortsatt bør omfatte skolens utearealer.
- Det tilbys et statlig tilskudd til planlegging av skolens utearealer.
- Det stilles krav til planleggingen for å få tilgang på de midlene Husbanken distribuerer i forbindelse med "Kompensasjon for renteutgifter ved investeringer i skoleanlegg", der det også må gå frem at visse areal- og funksjonskrav er tilfredsstilt.

4. Kunnskapsnivået må heves blant dem som har ansvaret for skolens utearealer – både i plansektoren, blant helseansvarlige og i skolesektoren. Det er behov for kurs og etterutdanningsmaterieell.

5. Tiltak rettet mot ungdomsskolen bør prioriteres.

1 BAKGRUNN OG FORMÅL

Bakgrunnen for SEFs engasjement beskrives i dette kapitlet. Det gis dessuten en kortfattet innføring i hvorfor skolenes utearealer er så viktige nå, og en oversikt over de mest sentrale problemstillingene i rapporten. Siste del av kapitlet inneholder en oversikt over de viktigste definisjonene og begrepene som er benyttet.

1.1 Skolens utearealer er viktige

Et skoleanlegg er en arbeidsplass for lærere, elever og andre ansatte ved skolen på dagtid, og et anlegg som lokalbefolkningen, lag og foreninger bruker utenom skoletid. Skoleanlegget må derfor legges til rette både for organisert læringsarbeid og for egenorganiserte aktiviteter i pauser og fritid for ulike brukere.

Ifølge Limstrand (2000) består om lag 2000 timer av elevenes totale oppholdstid i grunnskolen av egenorganisert tid eller såkalt friminuttstid. Store deler av denne tiden tilbringer elevene i skolegården. I tillegg kommer opphold i skolegården i forbindelse med organisert læringsarbeid, aktiviteter utenom skoletiden og aktiviteter i forbindelse med skolefritidsordningen (SFO).

Gode utearealer reduserer omfanget av vold, mobbing og uro blant elevene og stimulerer til trivsel, motivasjon og læring. Ifølge Olweus' programpakke mot mobbing er en godt utrustet skolegård, med rom for positive aktiviteter, et sentralt element i arbeidet for å redusere mobbing. Dette støttes av erfaringer fra Sheffield-prosjektet i England (ECICSB 1998), som viser at mobbing reduseres kraftig når fellesarealene omformes til allsidige utearealer der elevene kan finne en arena de trives i og behersker. Erfaringene fra England viser også at konflikter mellom elevene kan oppstå i utearealet i løpet av pausene, og at disse konfliktenes tas med inn i klasserommet og forstyrrer læringsarbeidet.

Skolen er i tillegg til det som er nevnt over, også et viktig og naturlig møtested for nærmiljøet. Dette er en funksjon som vil få økt betydning i årene som kommer, når skoleanlegget blir aktivitets- og treffsted i en stadig tettere by- og tettstedsstruktur. I St.meld. nr. 14. (1999-2000) (Kulturdepartementet 1999) gis det signaler om økt satsing på nærmiljøanlegg knyttet til skolens utearealer. St.meld. nr 16 (2002-2003) Resept for et sunnere Norge vektlegger også betydningen av skolens uteområde og aktivitetsanlegg både for kvaliteten i kroppsøvingen og for lek og fysisk utfoldelse. Gjennom meldingen påpekes det at det fortsatt kan være behov for søkelys på skolens uteområder og aktivitetsanlegg; også tilgjengeligheten til disse etter at skolehverdagen er over. Konkrete tiltak blir foreslått.

Et variert og tilrettelagt uteareal ved skolen kan ha flere positive effekter:

- Det gir et variert opplæringsmiljø.
- Det gir muligheter for allsidige bevegelsesaktiviteter.
- Det gir muligheter for sosial læring gjennom samhandling.

- Det utgjør et attraktivt møtested for lokalbefolkningen.
- Det kan bidra til å redusere vold, mobbing og uro blant elevene.
- Det virker stimulerende på trivsel, motivasjon og læring.

1.2 Hovedproblemstillinger i rapporten

Om det er behov for å stille normerte krav som skal sikre visse kvaliteter i den fysiske planleggingen, er omdiskutert. Før man tar stilling til hvilke krav som eventuelt skal stilles til skolenes utearealer, er det nyttig å kjenne hovedtrekkene i denne debatten. Et hovedskille som blir belyst under, er skillet mellom 1) tallfestede krav stilt gjennom lovverket og 2) krav i form av rettesnorer eller mål.

Ønskes det tallfestede regler nedfelt i lovverket? I så fall, i hvilke lovverk – plan- og bygningsloven, skolelovgivningen eller helselovgivningen? Går man inn for lovfestede regler, reiser nye spørsmål seg. Skal det være like krav over hele landet? Skal kravene variere etter skoleslag og alderstrinn? Skal det være tallfestede krav om avstander og størrelser, eller krav ut fra aktivitetsspesifikasjoner? I et arealnormprosjekt der livskvalitet og fysisk miljø ble studert, viste det seg at tallfestede krav oftere ble fulgt enn andre krav (Thorén et al. 2000). Slike krav sikret minimumskvaliteter, men bidro ut over det ikke til spesielt gode anlegg. For å få det til, er kvaliteten på det planfaglige håndverket også avgjørende. Noe annet som imidlertid så ut til å virke positivt, var prosedyrekrav, det vil si krav om hva slags planmaterieell som skal leveres, og hvem som skal uttale seg.

Ønskes det rettesnorer eller mål? Dette peker i retning av å heve den faglige standarden blant lærere og planleggere.

Antakelig er det nødvendig med både regler nedfelt i lovverket og en høyning av den faglige standarden. Lindholms studie (2001) bekrefter iallfall at det også er behov for å øke kunnskapsnivået blant brukerne dersom utearealene rundt skolene skal brukes mer. Hun fant at i de tilfellene der lærernes forståelse for utearealenes pedagogiske potensial øker, kan omfanget av aktiviteter ute også øke. Noe tilsvarende må vi regne med gjelder også for planleggerne; jo mer kunnskap de har om skolenes utearealer og de aktørene som finnes der, jo bedre vil også prosjektene bli.

Formålet med denne rapporten er derfor å drøfte:

1. behovet for normfestede krav, og eventuelt hvilke arealkrav som skal stilles
2. hvilke lovverk som er aktuelle, og derigjennom hvem som skal se til at kravene oppfylles
3. andre virkemidler og tiltak for å bedre skolenes utearealer

Som bakgrunn for anbefalingene i rapporten presenteres for det første status for skolenes utearealer både når det gjelder den fysiske utformingen og hindringer for fysisk aktivitet knyttet til utforming og arealtilgang. For det andre gis det en kortfattet oversikt over hvordan kommunene ivaretar utearealene i dag, og hvilke virkemidler vi har både juridisk og økonomisk for å sikre gode utearealer i fremtiden. Dette materialet danner bakgrunn for drøftingen av behovet for arealkrav og eventuelle virkemidler som må tas i bruk for å sørge for at slike krav oppfylles.

1.3 Definisjoner

Ord og forkortelser som brukes i rapporten, defineres slik:

Allmenndannende institusjon: grunnskole, skolefritidsordning (SFO) og barnehage

Barneskole: 1.–7. klasse

Ungdomsskole: 8.–10. klasse

Kombinertskole: 1.– 10. klasse

Skoleanlegg: Et skoleanlegg består av både bygninger og uteareal.

Skolens utearealer: skolegården (nærmere enn ca. 200 m fra skolebygningen), nærområdet (fra ca. 200 til maks. 2000 m) og ekskursjonsområder (kjøreavstand)

Bruttoareal: arealet innenfor tomtegrensen til skolen, inkludert alle bygninger og trafikkareal

Nettoareal: tilgjengelig bruksareal; bruttoareal med fratrekk for bygninger, parkeringsplasser og annet trafikkareal

Tilgjengelig bruksareal per elev: nettoareal fordelt på antallet elever

Fysisk tilrettelegging: opparbeiding av areal, bygging eller oppsetting av installasjoner eller anlegg

Ikke-tilrettelagte lokaliteter: områder som i hovedsak er naturgitte

Fysisk struktur: tilrettelagte og ikke-tilrettelagte lokaliteter på uteområdene

Nærmiljøanlegg: ”anlegg eller område for egenorganisert fysisk aktivitet hovedsakelig beliggende i tilknytning til bo- og/eller oppholdsområder” (definisjon gitt av Kultur- og kirkedepartementet)

Organisert læringsarbeid: aktivitet med en organisert ramme der hensikten med aktiviteten er åpenbar. Aktiviteten ledes vanligvis av voksne.

Egenorganisert uteaktivitet: fysisk aktivitet og opplevelser, ofte knyttet til umiddelbare og ikke planlagte ”her-og-nå-situasjoner” (både i friminutter/pauser i skoletiden og utenom skoletiden). Aktiviteten ledes vanligvis av barna selv.

Uteaktivitet: organisert læringsarbeid og egenorganisert aktivitet ute

Universell utforming: planlegging og utforming av omgivelsene slik at man får funksjonelle løsninger for alle, uansett funksjonsnivå

KUF: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet

KD: Kulturdepartementet

SHD: Sosial- og helsedepartementet

LD: Landbruksdepartementet

BFD: Barne- og familiedepartementet

UFD: Utdannings- og forskningsdepartementet

KKD: Kultur- og kirkedepartementet

HD: Helsedepartementet

SD: Samferdselsdepartementet

MD: Miljøverndepartementet

PBL: Plan- og bygningsloven

RPR BU: Rikspolitiske retningslinjer for å styrke barn og unges interesser i planleggingen

L97: Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen

KS: Kommunenes sentralforbund

NIBR: Norsk institutt for by- og regionforskning

2 HVILKE KRAV BØR STILLES TIL SKOLENS UTEAREALER?

Formålet med dette kapitlet er å presentere status på en rekke felter som har med skolens utearealer å gjøre. Søkelyset rettes først mot selve det fysiske arealet og bruken av det, inkludert hindringer for bruk. Deretter gis en oversikt over hvilke krav som stilles lokalt rundt om i Norge og i en del andre land. I siste del av kapitlet drøftes noen alternativer når det gjelder krav til arealene.

2.1 Skolens utearealer. Status

Noen generelle trekk ved barns og unges utemiljø

Generelt har barns og unges oppholdsarenaer endret seg gjennom de siste 40–50 årene (Ringard og Skjøstad 1985). Biltrafikken har økt, og tilgangen på oppholdsarealer utendørs er redusert. I løpet av de siste 30 årene er tettbygde områder blitt mer kultiverte og grå, og omfanget av store sammenhengende naturområder er sterkt redusert (Nyhuus og Thorén 1996). Undersøkelser viser at skolegårdene heller ikke er grønne, men domineres av asfalt- og grusflater, store ballbaner og lekeapparater som sklie, sandkasse og husker (Limstrand 2000).

Utviklingen nevnt foran er ikke gunstig når vi tar utgangspunkt i den kunnskapen vi har om betydningen av varierte utearealer, der særlig naturen inntar en viktig plass. Både svenske og norske studier viser at særlig naturområder eller naturlike områder betyr mye for barns lek og utvikling. I en "naturbarnehage" med mye plass og stor variasjon i terreng og natur- og kulturvegetasjon leker barn flere fantasileker. Tempoet er roligere og konfliktene færre, og barna er mindre syke, har bedre konsentrasjon, er mer vare for lyder, er mindre rastløse og er bedre motorisk utviklet enn barn i en "striglet" bybarnehage med liten plass (Grahm et al. 1997). Dette dokumenteres også i en undersøkelse av Fjørtoft (2000).

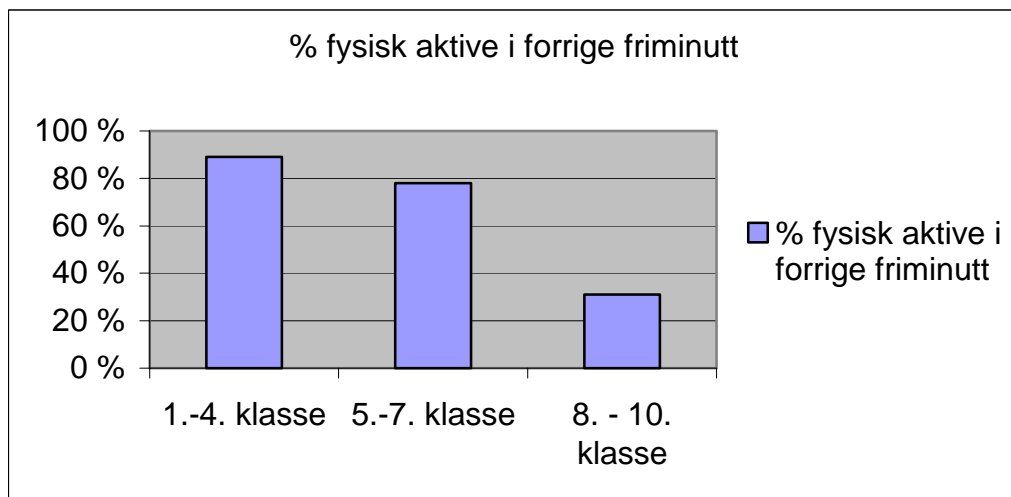
Studier av skolegårder i Sverige viser at det i "gode" skolegårder foregår flere leker og benyttes flere arealer, både arealer med og arealer uten natur. Det som skilte "gode" og "dårlige" skolegårder, var innslaget av natur (Lindholm 1995). Undersøkelser viser også at innslaget av natur og størrelsen på arealene, kombinert med få elever, er faktorer som gir et stort antall aktiviteter (Lindholm 2001). Både størrelsen på arealene og innholdet i skolens utearealer har altså betydning for barnas aktivitetsnivå.

Omfanget av fysisk aktivitet og hindringer for fysisk aktivitet

Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet gjennomførte vinteren 2000 en spørreundersøkelse ved alle skoler i Norge. Fokus for undersøkelsen var blant annet fysisk aktivitet og hvordan skolene er egnet for dette (Bjelland og Klepp 2000).

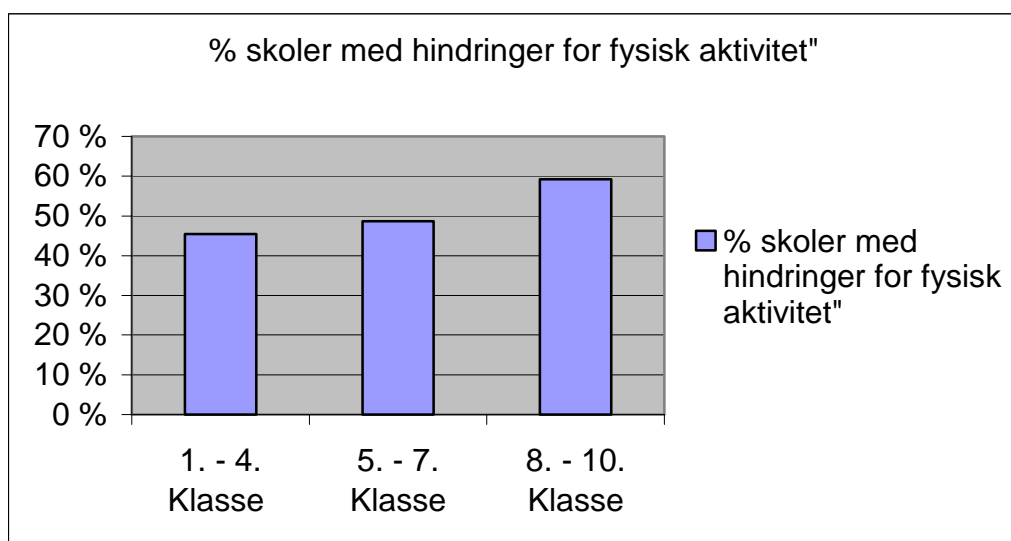
Undersøkelsen viser for det første at den fysiske aktiviteten synker med alderen. På de laveste klassetrinnene oppgav de fleste, bortimot 90 %, at de hadde vært fysisk aktive i det foregående friminuttet. Dette tallet faller dramatisk når elevene går i 8.–10. klasse. På disse klassetrinnene hadde bare rundt 30 % vært fysisk aktive i det foregående friminuttet.

Figur 1 Fysisk aktivitet i friminutter (SEFs skoleundersøkelse)

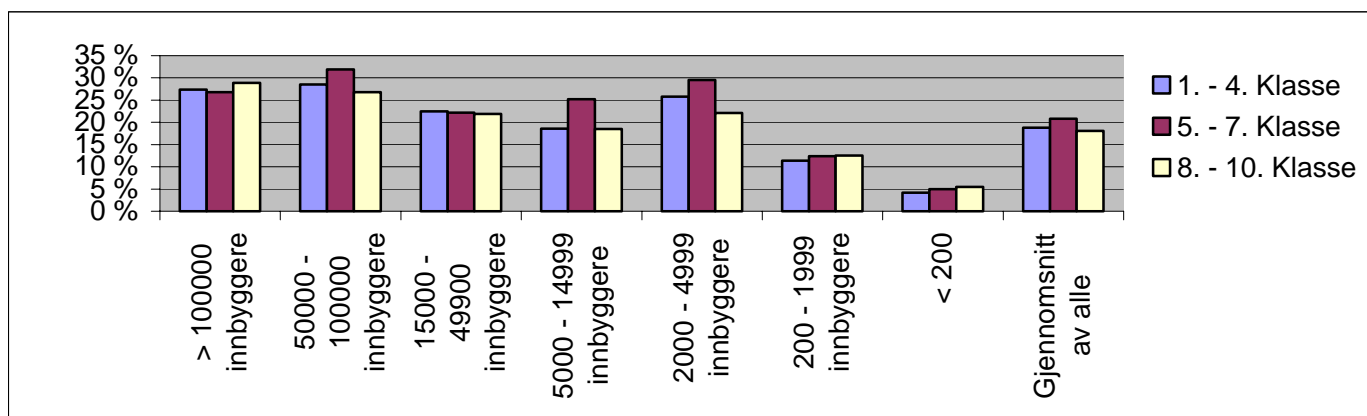
Hindringer av ulike slag ser ut til å påvirke den fysiske aktiviteten, og overraskende mange oppgav at de følte seg hindret, helt opp mot 45 % på de laveste klassetrinnene. Her er det nok en gang ungdomsskolen som skiller seg mest negativt ut, for her oppgav nesten 60 % av skolene hindringer, noe som kanskje er en delforklaring på den langt lavere andelen av fysisk aktive på dette alderstrinnet.

Figur 2 Hindringer for fysisk aktivitet på skolens område (SEFs skoleundersøkelse)

Siden såpass mange skoler oppgir at det er hindringer for fysisk aktivitet på skolens uteområde, er det viktig å se mer detaljert på hva som hindrer elevene i å være fysisk aktive. Nedenfor presenteres upubliserte data fra SEFs skoleundersøkelse (2000). Her er by- og tettstedsstørrelse koblet sammen med data om hindringer knyttet til arealstørrelse (figur 3), til manglende utrustning og tilrettelegging (figur 4) og til lite variert terreng/vegetasjon (figur 5). Denne sammenstillingen er gjort for å se om problemene er de samme uavhengig av om skolene ligger i en by eller på landet, eventuelt om det er de inneklemta byskolene som har størst problemer.

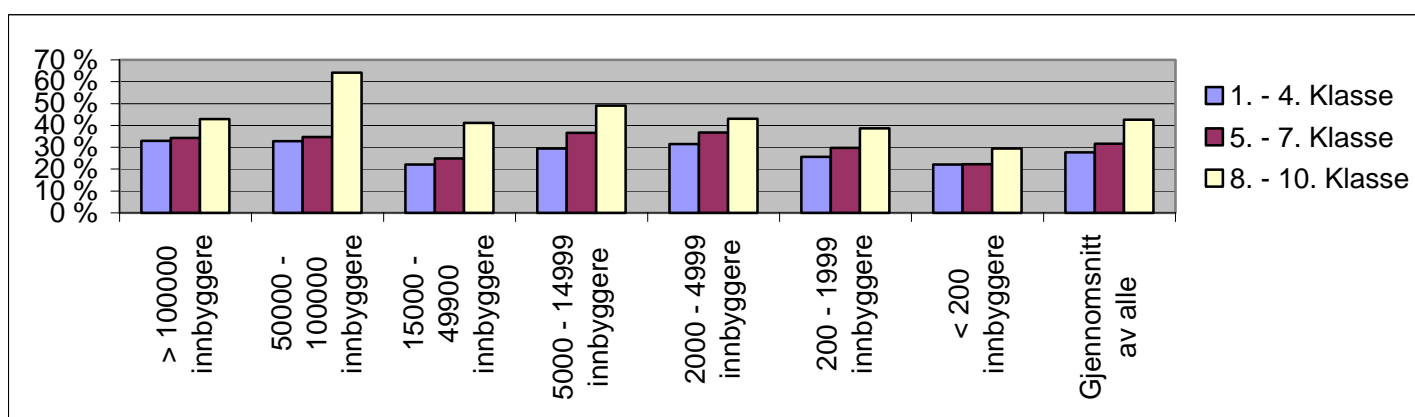
Figur 3 Hindringer for fysisk aktivitet knyttet til arealstørrelse, fordelt etter by- og tettstedsstørrelse (SEFs skoleundersøkelse 2000, upublisert materiale)

Som figur 3 viser, er størrelsen på arealet en hindring for mer enn 20 % av skolene når byen eller tettstedet har flere enn 2000 innbyggere. For små arealer er med andre ord ikke bare et storbyfenomen, selv om det er byene med over 50 000 innbyggere som synes å ha størst arealknapphet.

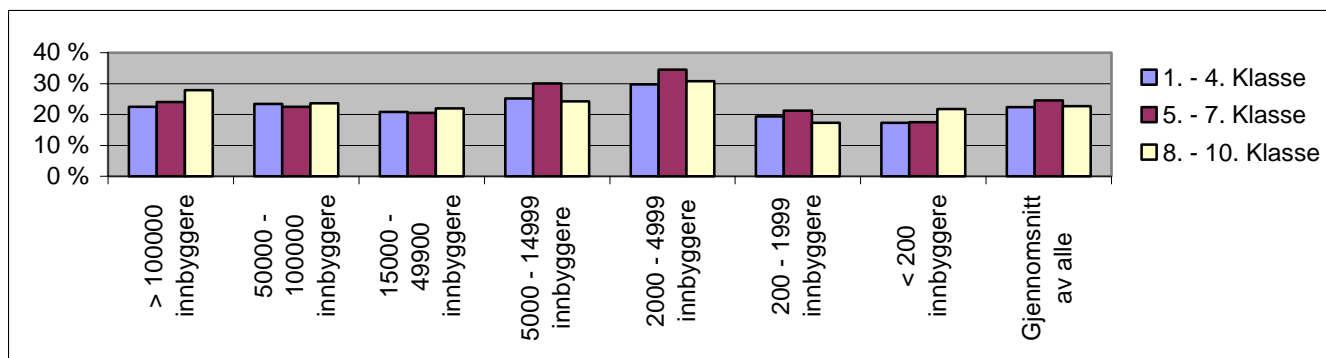
Det er likevel manglende tilrettelegging og utrustning som er den største hindringen for fysisk aktivitet. Det oppgir ca. 28 % av barneskolene og mer enn 40 % av landets ungdomsskoler. Her er det verdt å merke seg tallene for ungdomsskolen, der dette er oppgitt som hindring uansett om skolen ligger i en by eller på landet (figur 4).

Figur 4 Hindringer for fysisk aktivitet knyttet til manglende tilrettelegging og utrustning, fordelt etter by- og tettstedsstørrelse (SEFs skoleundersøkelse 2000, upublisert materiale)

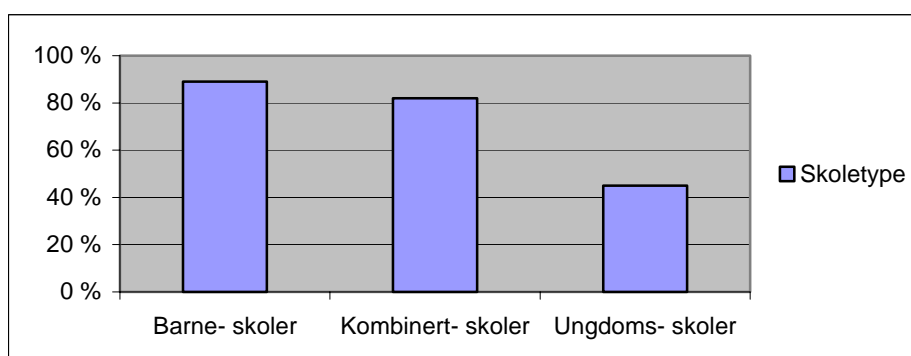
Som nevnt foran, har Lindholm (2001) vist at natur har særlig betydning og genererer mange aktiviteter. Det har derfor vært av interesse å se i hvilken grad skolene selv anser mangel på natur og variert terreng som et hinder for fysisk aktivitet. I gjennomsnitt anser mer enn 20 % av landets skoler at dette er en hindring, uavhengig av skoletype. Noe overraskende er det å konstatere at det er småstedene med mellom 2000 og 5000 innbyggere som fremholder dette i særlig grad.

Figur 5 Hindringer for fysisk aktivitet knyttet til lite variert terreng og vegetasjon, fordelt etter by- og tettstedsstørrelse (SEFs skoleundersøkelse 2000, upublisert materiale)

Det er ikke bare selve skoleanlegget som har betydning for den fysiske aktiviteten i skolehverdagen. Mange aktiviteter krever andre tilbud enn det er realistisk å få til innenfor skolens egne arealer. I forbindelse med SEFs skoleundersøkelse ble det derfor også stilt spørsmål om hvor mye skolene bruker nærmiljøet. Over 90 % av barne- og kombinertskolene har områder i nærmiljøet som de bruker, og det er disse skolene som bruker nærmiljøet mest. Av ungdomsskolene trenger over 15 % transport til slike områder, og som figur 6 viser, er det et stort sprang i bruken av nærmiljøet fra barnskolene til de rene ungdomsskolene.

Figur 6 Bruken av nærmiljøet fordelt etter skoletype (SEFs skoleundersøkelse 2000, upublisert materiale)

Bruken av nærmiljøet kan også knyttes til hvor mye av undervisningen som foregår ute. Her viser upublisert materiale fra SEFs skoleundersøkelse (2000) at 67 % av 1.- 4.-klassene har undervisning mer enn en halv dag ute per uke, mens tilsvarende

tall for 7.-klassene er 22 %. På ungdomstrinnet oppgir bare 3,5 % av skolene at de har undervisning ute mer enn en halv dag per uke, og hele 77 % oppgir at de normalt ikke er ute i det hele tatt.

Materialet gjengitt over viser at innhold og utforming er blant de avgjørende hindringene for fysisk aktivitet. Arealstørrelsen spiller også en vesentlig rolle i byer og tettbebyggelse helt ned til 2000 innbyggere. Tilgang til arealer i nærmiljøet synes å være et større problem på ungdomstrinnet enn på barnetrinnet. Tallene fra SEFs landsdekkende materiale synes å stemme godt med det Limstrand (2000) fant i en mye mer detaljert undersøkelse fra Nordland. Fra hans undersøkelse går det frem at heving av den pedagogiske kompetansen og bedre fysisk tilrettelegging av utearealene er de tiltakene institusjonene selv oppgir som viktigst for å oppnå mer og bedre uteaktiviteter.

Det er også oppsiktsvekkende at en så stor andel av ungdomsskolene normalt ikke har undervisning ute. Hva betyr mest her? Hvilken betydning har lærernes og eventuelt elevenes holdninger til det å være ute, sammenlignet med betydningen av det fysiske miljøet? I det hele tatt ser det ut til at ungdomstrinnet bør være et satsingsfelt, noe Limstrand (2000) også peker på. Ungdommer er mye mer passive enn de yngre barna, og undervisningen deres er også tydeligvis mer stillesittende.

Noen utvalgte eksempelskoler

Det statistiske materialet som er gjengitt foran, oppsummerer de viktigste hindringene for fysisk aktivitet. Formålet med å trekke fram noen eksempler er å konkretisere noen av de problemstillingene som kom frem i SEFs store skoleundersøkelse. Dette er med andre ord ikke en samling av de beste eksemplene i landet, men et forsøk på å gi "kjøtt og blod" til tallene gjengitt foran.

Vi vil belyse nærmere disse temaene:

1. Konsekvenser for innholdet når arealet er for lite
2. Skoler med store nok arealer, men med innhold som ikke er tilfredsstillende
3. Noen problemer knyttet til skoler på landet
4. Skoler med god og langsiktig helhetsplanlegging

Eksemplene er i hovedsak hentet fra en upublisert rapport utarbeidet av Lokøy (2002). I utvalget av skoler i Lokøys rapport er det lagt vekt på å presentere skoler som det fantes lett tilgjengelig informasjon om. Noen av skolene ble benyttet i studentarbeidet på hovedkurset i landskapsforming ved Institutt for landskapsplanlegging, NLH, høsten 2001, og er valgt ut av den grunn. Kartmaterieil og annen informasjon var dermed lett tilgjengelig. Skolene i eksempelsamlingen er arealberegnet slik at vi vet hvor store arealer som er tilgjengelige for uteopphold, lek og undervisning. Antallet elever er også registrert.¹ Det foreligger også en kartskisse fra hver skole som viser innholdet, og dessuten fotografier som gir en indikasjon på

¹ Bruttoarealet er alle arealer innenfor tomtegrensen, der også alle bygninger er tatt med i beregningen. Nettoarealet er det samme som tilgjengelig bruksareal og er beregnet ut fra bruttoarealet, men med bygninger, parkeringsplasser og annet trafikkeareal trukket fra. Til slutt er nettoarealet fordelt på antallet elever for å finne tilgjengelig bruksareal per elev.

det samme. Det mest vanlige normtallet som brukes av de få kommunene som har noe slikt, er 1 daa per klasse. Dette tallet er lagt til grunn for å gi et bilde av status ved eksempelskolene.

Eksempel 1. Konsekvenser for innholdet når arealet er for lite. Strindheim skole i Trondheim. (Eksemplet er bearbeidet etter Thorén (2001).)²

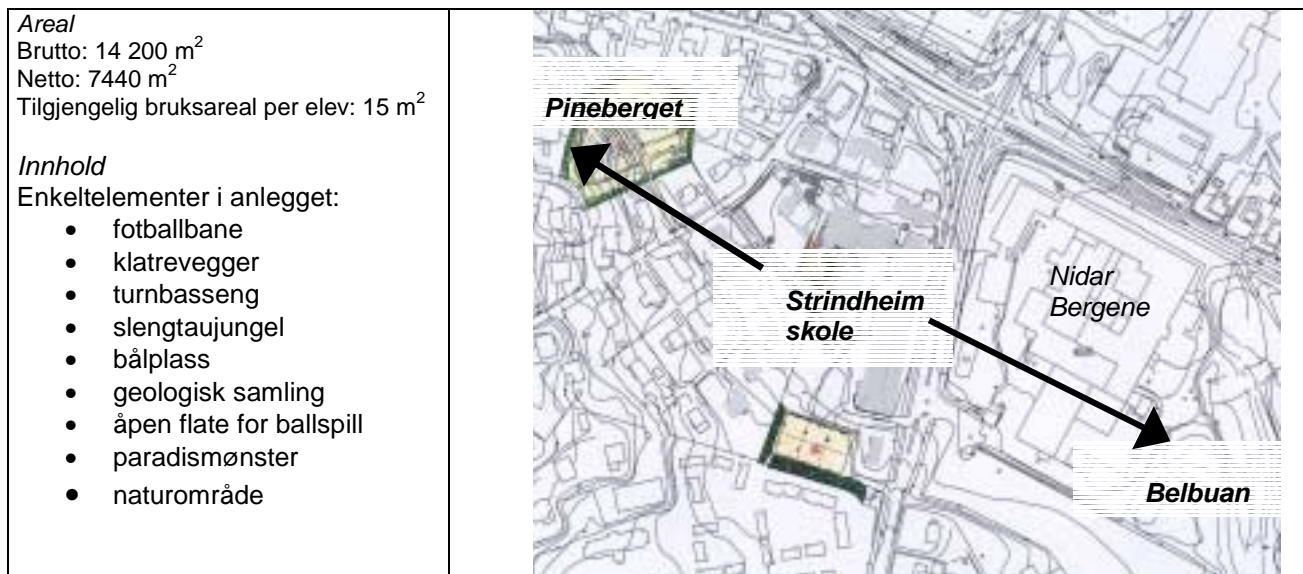
Strindheim skole er en barneskole med ca. 550 elever. Skolen ligger i et blandet industri- og boligområde. Det er en gammel, etablert skole som er påbygd flere ganger, hovedsakelig innenfor skoletomtens grenser. Ny påbygging er nå i gang. Skolen ligger trafikkutsatt til og har svært begrensede utearealer, under 20 m² per elev, og bruk av nærmiljøet er derfor helt nødvendig.

To arealer i nærmiljøet er av betydning for skolen: Pineberget og Belbuan ved Nidar fabrikker. Pineberget er et sikret friområde som skolen kan bruke, mens Belbuan ikke er arealsikret annet enn gjennom avtaler med grunneieren. Siden Belbuan ikke er sikret, vil bruken i fremtiden være usikker. Planen nedenfor viser beliggenheten av disse arealene, som ligger ca. 200 m fra skolen.

For eksisterende skoler med små arealer må man sørge for høy standard på det som skal opparbeides, ettersom presset på arealet blir så stort. I tillegg er det viktig å sikre tilleggsarealer i nærmiljøet. Kommunen må sørge for at aktuelle arealer i skolens nærmiljø sikres gjennom arealplanleggingen, ved oppkjøp av arealer, ved leieavtaler og lignende. Kommunen må først og fremst sørge for at slike arealer avsettes i oversiktsplanleggingen som friområder eller friluftsområder etter plan- og bygningsloven. Trondheim kommune har tatt utgangspunkt i skolekretsene i grønnplanarbeidet sitt for å se på arealbehovet, men vurderingene har ikke fått helt gjennomslag i den kommunale planleggingen.

² Utbyggingsplanene for Strindheim skole er endret siden dette, men problemstillingen er den samme: begrensede utearealer og nødvendigheten av å bruke arealer i skolens nærmiljø.

Figur 7 Strindheim skole. Noen fakta om skoleanlegget – arealtilgang og innhold ifølge et planforslag for anlegget.

Figur 8 Strindheim skole hadde allerede før utbyggingen begrensede utearealer. Asfalt er dominerende.

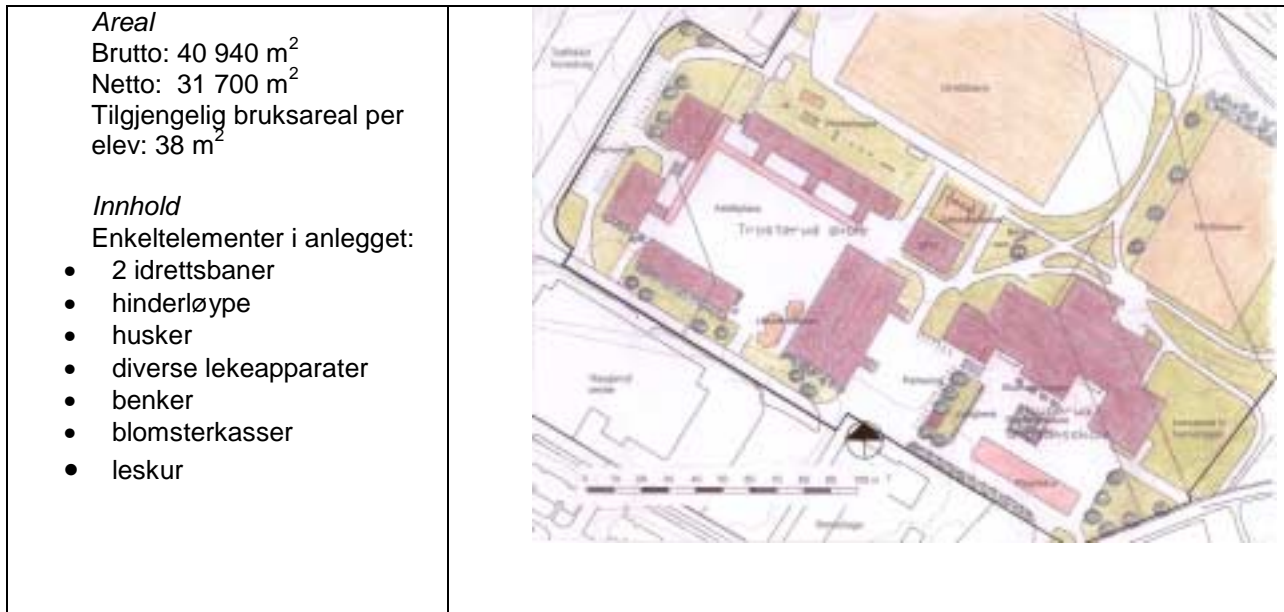
Eksempel 2. Nok areal, men lite tilfredsstillende innhold. Trosterud skole/Haugerud skole i Oslo

Dette er en barne- og ungdomsskole med totalt 825 elever og med SFO. Trosterud barneskole og Haugerud ungdomsskole ligger side ved side, slik at deler av uteområdene er felles. Skolene ligger i Oslo kommune, nærmere bestemt i Groruddalen, like ved Haugerud senter. Skoleanlegget grenser i vest til Tvetenveien, som ligger parallelt med T-banelinjen. Ellers ligger det et større idrettsanlegg med to ballbaner nordøst for skolebygningene. Disse inngår som en del av skoleanlegget.

Disse to skolene ser i utgangspunktet ut til å ha nok uteareal. Arealene er imidlertid mangelfullt opparbeidet, med lite variasjon i utformingen, noe som gir få aktivitetstilbud. To idrettsbaner opptar store deler av totalarealet. Disse to skolene er typiske eksempler på det mange har ansett som den største hindringen for fysisk aktivitet, nemlig manglende opparbeiding. Dersom disse skolearealene skal forbedres, er det behov for å kartlegge både elevenes, lærernes og nærmiljøets

behov. Målet må være å komme frem til en helhetlig og langsiktig plan. Dette er noe Trosterud og Haugerud skoler har til felles med et flertall av landets skoler.

Figur 9 Trosterud og Haugerud skoler. Noen fakta om skoleanleggene – arealtilgang og innhold.

Figur 10 Trosterud skole sett fra vest. Skolebygningene danner et klart definert rom, men det er de store asfaltflatene som dominerer.

Figur 11 Bildet viser skolegården sett fra sør og avslører liten omtanke for utformingen.

Figur 12 Utearealene er ganske ødslige og utflytende. Her fra hinderløypen på nedsiden av Trosterud skole, like ved idrettsbanen.

Eksempel 3. Noen problemer knyttet til skoler på landet. Dal skole, Frogn

Dette er en barneskole med ca. 110 elever, der det også finnes SFO. Skolen ligger i landlige omgivelser i Frogn kommune. Skoleområdet grenser til Nesoddveien (Riksveg 156) i vest, men er ellers omkranset av jordbrukslandskap. Sør for skoleområdet ligger det et større gårdsbruk med tilhørende åkersletter. Skolen har også et naturbasert avløpsrensaneanlegg som en integrert del av skoleanlegget. Skolen ligger med andre ord inneklemt mellom veier og jordbruksområder. Skoletomten er det arealet elevene og SFO har å boltre seg på. Det finnes attraktive skogsarealer på vestsiden av RV 156 som skolen bruker til uteundervisning, blant annet en gammel husmannsplass ca. 2 km unna. Det er også en lysløype på nedsiden av skolen i retning mot øst.

Arealet er i dag tilsynelatende stort nok. Skolen har et variert tilbud av aktivitetsmuligheter ute, og det mest brukte arealet er naturområdene mot øst, rundt de gamle lærerboligene. En undersøkelse blant elevene viste at dette arealet verdsettes særlig høyt. Kommunen ønsker å regulere området, blant annet for å vurdere om lærerboligene skal skilles ut og legges ut for salg. Hvis det skjer, reduseres totalarealet, og den mest populære delen blir privat. I forbindelse med fremtidig vekst i folketallet i bygda kan det bli behov for å bygge på skolen, noe som vil redusere utearealene ytterligere. Det vi særlig kan lære av tilfellet Dal skole, er at

også skoler på landet kan få arealproblemer, på grunn av trafikkerte veier og tilgrensende jordbruk. Dette krever særlig oppmerksomhet knyttet til langsiktighet i arealbruken.

Figur 13 Dal skole. Noen fakta om skoleanleggene – arealtilgang og innhold.

<p>Areal Brutto: 13 650 m² Netto: 11 670 m² Tilgjengelig bruksareal per elev: 106 m² Skolen har elever fra 1. til 7. klasse, noe som tilsier et minimums nettoareal på 7000 daa. Skolen har med andre ord etter et slikt normtall stort nok areal totalt sett.</p> <p>Innhold Enkeltelementer i anlegget:</p> <ul style="list-style-type: none">• fotballbane med grus• fuglerede huske• avløpsanlegg• asfalt plass med basketballkurver og et flyttbart volleyballnett• amfi med tilkobling for strøm• naturområde med variert topografi	 A detailed site plan of Dal skole. The plan shows several buildings in red and orange, a large green area representing a sports field, and a smaller yellow area. The site is surrounded by contour lines indicating topography. A scale bar at the bottom indicates distances from 0 to 100 meters. A north arrow is also present.
---	--

Figur 14 Bildet viser selve skoleplassen, et lunt oppholdsareal mot sørvest. Skolen er her under utbygging.

Figur 15 Skolen har mange bruksmuligheter. Bildet viser fotballbanen, som ligger helt nord på skoleområdet, og amfiet ned mot musikkrommet. Bak skimtes den trafikkerte Nesoddeveien (RV 156).

Figur 16 Dette er en av de gamle lærerboligene, som ligger på den populære kollen vest på skoleområdet.

Eksempel 4. En skole med god og langsiktig helhetsplanlegging. Steinerskolen i Moss

Dette er et skoleanlegg som dekker behovene til 325 barn og unge helt fra barnehagestadiet og til videregående nivå. Skolen ligger på Kambo i Moss kommune. Skoleområdet er lokalisert på et høydedrag i tilknytning til et boligfelt, og er en naturtomt med mye furuskog og fjellknauser. Bare trafikk- og gangarealene er asfaltert, parkeringsplassene er gruslagt. Øst for skoleområdet ligger den trafikkerte motorveien E6, men skolen ligger godt skjermet for både innsyn og støy.

Selv om Steinerskolen planlegger en utvidelse for å gi mer rom for de videregående klassene, vil det fortsatt være rikelig med plass her. Det bevarte naturterrenget, som er supplert med noen opparbeidingstiltak, gjør dette til et svært attraktivt flerbruksanlegg. Det vi særlig kan lære av dette anlegget, er den langsiktige planleggingen, der man også har forutsatt utvidelser i fremtiden. Den helhetlige planleggingen som foregikk da skolen ble etablert, har vært en viktig forutsetning for bevaring av naturen og de fine utearealene. Her er det lagt stor vekt på å innpasse bygningskroppene i terrenget.

Figur 17 Steinerskolen på Kambo i Moss. Noen fakta om skoleanleggene – arealtilgang og innhold.

<p><i>Areal</i> Brutto: 42 600 m² Netto: 40 415 m² Tilgjengelig bruksareal per elev: 124 m² Med et klassetall tilsvarende 12–13 klasser ville vanlig brukte normtall tilsi et netto bruksareal på 12 000–13 000 m².</p> <p><i>Innhold</i> Enkeltelementer i anlegget:</p> <ul style="list-style-type: none">• amfi- og teaterscene• bordtennisbord• klatre- og turnapparat• område for hyttebygging med redskapsbod og bål plass• skatebane• skolehage• damanlegg• skogsområde• egen lekeplass for barnehagen med diverse lekeapparater	
---	--

Figur 18 Fra Steinerskolen i Moss. Skoleområdet er en naturtomt med mye furuskog og med fjell i dagen.

Figur 19 Bygningene er varsomt innpasset i terrenget. Bordtennisbord og utrustning for andre aktiviteter er plassert i skogsområdet.

Figur 20 Fagene kunst og håndverk er vektlagt, og materialer som finnes ute på tomten, brukes i læringsarbeidet. Her fra et område der det foregår diverse byggeaktiviteter.

2.2 Arealnormkrav. Status

Et raskt tilbakeblikk

Historisk er det forsøkt å stille arealkrav, blant annet i forbindelse med ”Komiteen for undervisningsbygg”, som ble oppnevnt i 1957. Materialet de samlet inn, viste at størrelsen på skolegårdene varierte fra 3 til 50 m² per elev. I 1960 leverte komiteen ”Innstillingen om planlegging og bygging av skolehus” (Komiteen for undervisningsbygg 1960), der det ble åpnet for 500 m² lekeplass per klasse ved små skoler, og at det kunne godtas 150 m² per klasse ved byskoler. Utendørs areal for kroppsøving ble satt som krav ved alle skoler som hadde egen gymnastikksal, og arealbehovet per gymnastikksal ble satt til 5000 m².

Omtrent de samme anbefalingene ble gitt av Grunnskolerådet tjue år senere i ERFA-rapport nr. 21: ”Grunnskolenes uteareal” (Grunnskolerådet 1979). Her ble det anbefalt at ”minsteareal per kroppsøvingseenhet er 5500–7000 m² for opparbeidede utendørs arealer, og for hver kroppsøvingseenhet som kommer i tillegg, bør man legge på minst 3000 m²”.³ Når det gjelder areal til lek og opphold, anbefaler ERFA-rapporten 200 m² for 1. og 2. klasse og 400 m² for øvrige klassetrinn.

Hvilke krav stiller norske kommuner til skolenes utearealer?

Fra sentralt hold stilles det i dag ingen minstekrav når det gjelder skolenes utearealer. En enkel undersøkelse som er gjennomført i forbindelse med denne rapporten (Strøm 2002, upublisert), gir dessuten en indikasjon på at skolenes utearealer har lav status i norske kommuner.⁴ Det foreligger riktignok en eller annen form for opplegg med sikte på å sikre utearealene ved 12 av de 36 skolene som ble

³ En kroppsøvingseenhet er en gymnastikksal.

⁴ Oversikten som gis i denne rapporten, er hentet fra en ringerunde til to (noen ganger bare én) utvalgte bykommuner i alle landets fylker. Til sammen er 36 kommuner kontaktet. Undersøkelsen ble gjennomført i 2001, og i tillegg til telefonintervjuer med plankontoret og skolekontoret ble det også samlet inn aktuelt skriftlig materiale fra kommunene der det var aktuelt. Bykommuner ble valgt fordi det er der kampen om arealene er størst, og der man kunne forvente at det ville finnes krav som sikrer skolene utearealer. Formålet har bare vært å få en foreløpig indikasjon på hvordan tilstanden er rundt om i landet.

kontaktet. Nesten like mange kommuner, det vil si 11, hadde ingen retningslinjer eller krav overhodet. Bare tre av kommunene hadde forankret kravene eller oppleggene sine politisk. Skolenes utearealer ser med andre ord ikke ut til å være noe viktig politisk spørsmål. Det er først og fremst fagfolkene i de kommunale plan- og skoleetatene som er på banen og engasjerer seg. For fagfolkene ser det ut til å være litt ulike innfallsvinkler til temaet, noe vi skal drøfte nedenfor.

Arealkravene foreligger oftest som faglige tommelfingerregler, og de kan være enten uskrevne eller skrevne. Det varierer en del hvordan kravene er stilt, og et hovedskille går mellom dem som stiller krav basert på antall kvadratmeter, og dem som bare stiller funksjonskrav. Nedenfor presenterer vi noen ulike måter som dette er gjort på.

- Krav basert på antall kvadratmeter:
 - Totalkrav for hele skoleanlegget. Bærum krever 20 daa per skole, beregnet ut fra at det er 14 klasser på skolen, og 30 daa for skoler med 21 klasser. Kristiansand har en tilsvarende retningslinje. Her er kravet 25 daa per skole. I Bærumstilfellet gir beregningsmåten et totalareal på vel 1400 m² per klasse, men da inngår alt: bygninger, parkeringsarealer og oppholdsarealer utendørs.
 - Antall daa per klasse. Dette ser ut til å være den mest utbredte beregningsmåten. Det stilles i disse tilfellene krav om 1 daa per klasse. Dette brukes som rettesnor både i Lillehammer, Stavanger og Kristiansand. I Lillehammer og Kristiansand skal dette arealet dekke behovet for uteopphold, trafikk og parkering. Stavanger opererer med 1 daa per klasse som bruttoareal.
 - Antall kvadratmeter per elev. Tromsø har 70 m² per elev som rettesnor. De hevder at dersom arealet blir mindre enn 20 m² per elev, kreves det store summer til en formålstjenlig og forsvarlig opparbeiding.
- Funksjonskrav eller ytelseskrav:
 - Flere kommuner har både arealkrav og funksjonskrav.
 - Noen kommuner opererer bare med funksjonskrav. Det er da vanlig å si at arealene skal være tilstrekkelig store for å romme visse aktiviteter som er ramset opp. Bergen og Drammen har slike retningslinjer. Problemet i Drammen er at retningslinjene ikke er gjort kjent.
 - Oslo kommune har svært omfattende retningslinjer, og også her opererer man bare med funksjonskrav. Kravene er delt inn i tre hovedgrupper: 1) utearealene som rekreasjonsarena, 2) utearealene som læringsarena og 3) utearealene som ressurs for nærmiljøet.

Direkte engasjement i planleggingen: Noen kommuner oppgir at de fra planfaglig hold eller gjennom barnerepresentanten engasjerer seg direkte i plan- og prosjekteringsprosessene. Flere legger også vekt på at det skal utarbeides helhetlige planer for skoleanleggene. På denne måten mener de at de bidrar til å sikre kvalitet. Grimstad, Steinkjer og Skien er eksempler på kommuner med en slik tilnærming.

Sjekklister: Sjekklister er en annen måte å sikre at man i forbindelse med planleggingen ivaretar kravene til kvalitet. Drammen kommune bruker en slik sjekkliste når de skal godkjenne tilbud for opparbeiding av skolens utearealer. Hamar benytter sjekkliste for å se til at lekeplassforskriften følges.

Prosedyrekrav: Man kan også sikre gode utearealer ved å stille krav til saksgang og rutiner. Stavanger kommune krever for eksempel at det skal foreligge utomhusplan før de gir byggetillatelse for skoleanlegg.

Forskriften om miljørettet helsevern i skoler og barnehager og forskriften om sikkerhet ved lekeplassutstyr: En del kommuner oppgir at de benytter én eller begge de to nevnte forskriftene når de vurderer ulike sider ved skolens utearealer. Hamar og Bærum bruker forskriften om miljørettet helsevern i skoler og barnehager aktivt. I Hamar er det særlig sikkerhetsaspektene som er sentrale. I Bærum bruker man forskriften om miljørettet helsevern i forbindelse med miljørevisjon. Det ser da ut til at det særlig er inneklimaet som står i fokus.

Helhetlige opplegg av ulike slag: Noen av kommunene som ble kontaktet, har helhetlige strategier som innebærer at man tar hensyn til alle eller de fleste av momentene nevnt over. I denne lille undersøkelsen utmerker Moss, Kristiansand og Tromsø seg i så måte.

- Moss har gjennomført en registrering og analyse av alle de kommunale ungdomsskoleanleggene, og for utearealene er det utarbeidet utviklingsplaner. Materialet inngår i en kommunedelplan, og det er stilt midler til rådighet til både planlegging og gjennomføring.
- Kristiansand har en tilsvarende tilnærming, og det foreligger en skolebehovsplan som er vedtatt av bystyret. Det er avsatt en sum til hver enkelt skole til helhetlig planlegging. Kommunen har dessuten en person ansatt på heltid som skal ivareta barns og unges interesser i planleggingen etter plan- og bygningsloven.
- Tromsø har lagt vekt på tverrfaglig og tverretattlig samarbeid for å bistå skolene. Det foreligger veiledningsmateriell som viser hvordan skolene skal gå frem når de skal utvikle utearealene sine. Skolene får hjelp av kommunen sentralt i forbindelse med planarbeidet og til å søke om midler, for eksempel nærmiljøanleggsmidler, og målet er at alle skoler skal ha en intensjonsplan. Kommunen har i tillegg stilt midler til rådighet slik at konkrete tiltak kan gjennomføres.

Noen eksempler fra andre land

En ringerunde til andre land i Skandinavia viser at situasjonen er ganske lik den vi har i Norge både i Sverige, Finland og Danmark. I "Gröna fakta 2000" (Marthenke, Lenninger og Åkerblom 2000) drøftes den svenske situasjonen, og det blir slått fast at det i dag ikke finnes normer eller lignende som regulerer minstestørrelsen på skoleanlegg. Forfatterne viser derfor til eldre normer/anbefalinger, for eksempel fra Sosialstyrelsen i 1987, der det ble foreslått at førskolebarn burde ha minimum 40 m² hver, eksklusiv bygninger og parkeringsplasser. I Sverige finnes det også noe så

sjeldent som en domsavgjørelse angående størrelsen på en skolegård. "Yrkesinspeksjonen" i Malmö slo i 1992 fast at 15 m² per elev er et minimum for en skolegård i det sentrale Lund, der det var inngitt en anmeldelse fordi skolegården ble ansett for å være for liten. Beslutningen tok hensyn til at skolen lå i det gamle bymiljøet fra middelalderen.

2.3 Krav til størrelse og innhold. Drøfting av alternativer

Innledning

I avsnitt 2.1 er det dokumentert at utearealene hindrer fysisk aktivitet, og avsnitt 2.2 viser at kommunene i liten grad har noen gjennomtenkt politikk for å sikre skolene gode utearealer. Manglende utrustning og innhold tillegges større vekt enn at arealene er for små. Det er likevel slik at en fjerdedel av landets skoler har for små arealer for utfoldelse av fysisk aktivitet på en tilfredsstillende måte, og andelen øker jo større byene er. Manglene, både når det gjelder innhold og areal, synliggjør behovet for kjøreregler så vel for arealstørrelse som for utformingen av skoleanleggene.

Av avsnitt 2.2 går det også frem at kommunene stiller ulike former for arealkrav. I dette avsnittet skal vi drøfte fordeler og ulemper ved de kravene som benyttes. Vi vil også trekke inn en del nye momenter. Siktemålet er å komme frem til noen forslag som kan aksepteres for det mangfoldet av skoler vi har, og som kan passe i ulike deler av landet.

Det første vi vil se på, er forhold knyttet til skoletype og skolestørrelse. Bør det for eksempel stilles andre krav til rene barneskoler enn til ungdomsskolene? En annen problemstilling er om kravene skal relateres til hvor store skolene er. En fare ved lite gjennomtenkte arealkrav er at små skoler med få klasser/elever får altfor små utearealer, mens kravene til de store skolene med mange elever blir helt urimelige. Det er med andre ord behov for å gruppere skolene etter størrelse. Et annet aspekt som vi vil drøfte, er om kravene skal være de samme for nye og gamle skoler. Hvordan vi skal utforme størrelseskravene mer i detalj, er også vesentlig å belyse. Også her foreligger det flere muligheter som vi vil drøfte. Siste del av avsnittet, før forslagene oppsummeres, dreier seg om kravene til innhold.

Arealkrav i forhold til skoletype og skolestørrelse

En første innfallsvinkel når man overveier å stille arealkrav, er om det skal stilles ulike krav avhengig av skoletype. Vi kan for eksempel skille mellom barneskoler, kombinertskoler og ungdomsskoler. Ulempen er at en slik inndeling sier lite om antallet elever på skolene, noe som er mest relevant når skolegårdens størrelse skal fastsettes. Det er derfor mer relevant å stille krav som relateres til hvor store skolene er.

Tall fra Statistisk sentralbyrås (SSB) utdanningsstatistikk for grunnskoler viser at det i 2001/02 var 3248 grunnskoler i landet med totalt 599 468 elever. Dette gir et gjennomsnitt på 185 elever per skole. Fordelingen på ulike skolestørrelser viser at 41 % av det totale elevantallet går på skoler med mellom 100 og 300 elever, 36 %

går på skoler med færre enn 100 elever, mens 23 % går på skoler med flere enn 300 elever. Utviklingen i de siste tjue årene viser at antallet elever er omtrent det samme,⁵ mens antallet skoler er blitt redusert med 270 totalt.

Det er flere måter å inndelegge skolene på, men vi har her benyttet SSBs inndeling, ettersom den sier mest om antallet elever. SSB opererer med denne inndelingen:

- Store skoler: flere enn 300 elever
- Middels store skoler: mellom 100 og 300 elever
- Små skoler: færre enn 100 elever

Vi vil foreslå at denne inndelingen også brukes i forbindelse med fremtidige arealkrav.

Samme krav uavhengig av beliggenhet og om skolene er nye eller gamle?

Man kan også tenke seg at arealkravene bør tilpasses skolens beliggenhet og alder. Ofte er det en sammenheng mellom disse to parametrene når det gjelder utearealer. I byer, der arealpresset vanligvis er størst, ligger de gamle skolene ofte sentralt og har små arealer til rådighet. Dersom vi stiller de samme kravene til utearealene uansett beliggenhet, kan det by på store problemer for disse gamle byskolene. Kravene vil bli oppfattet som urimelige og lite realistiske.

Her står vi derfor overfor to alternativer:

1. Vi kan skille mellom eksisterende og nye skoleanlegg.

- For nye skoleanlegg må minstekravet være tilfredsstillende, og arealene må være samlet innenfor skolens uteareal.
- For eksisterende skoler med små arealer må minstekravene tilfredsstilles innenfor 200 m fra skolebygningen. Kommunen må sørge for at aktuelle offentlig tilgjengelige arealer i skolens nærmiljø sikres gjennom arealplanleggingen, ved oppkjøp av arealer, ved leieavtaler og lignende. Kommunen må først og fremst sørge for at slike arealer i oversiktsplanleggingen primært avsettes som friområder eller friluftsområder etter plan- og bygningsloven.

2. Vi kan skille mellom sentral og mindre sentral beliggenhet.

Det sistnevnte alternativet vil kreve visse beregningsmetoder, og vi må også drøfte hva vi gjør med skolene på landet. Det blir med andre ord mange parametere å forholde seg til. Vi vil derfor anbefale alternativ 1, der det stilles ulike krav til nye og gamle skoler.

⁵ Det var ifølge SSBs utdanningsstatistikk for grunnskoler 591 323 elever i 1980/81.

Størrelseskravene i detalj

Det er heller ikke opplagt hvordan de konkrete arealkravene skal stilles. Det foreligger flere muligheter som vi vil drøfte under. Det synes nødvendig å ta hensyn til to hovedkriterier. For det første er det nødvendig med krav som kan være en hjelp i dimensjoneringsarbeidet. Slike krav kan dreie seg om et visst antall kvadratmeter per elev eller et visst antall kvadratmeter (eventuelt daa) per klasse. Som nevnt før, kan slike krav alene føre helt galt av sted og bidra til at arealene blir altfor små og ubrukelige på skoler med få elever/klasser, mens overdimensjonering er en fare ved de store skolene. Det er med andre ord også behov for noen maksimums- og minimumskrav når det gjelder det samlede arealet.

Før vi drøfter arealkravene mer inngående, er det nødvendig å presentere en entydig definisjon på hvilke utearealer vi snakker om. I kapittel 1 nevnte vi en rekke arealdefinisjoner. Vi vil heretter legge denne definisjonen til grunn for beregning av utearealene ved en skole:

Skolens utearealer er tilgjengelig bruksareal innenfor tomtegrensen når bygninger, parkeringsplasser og annet biltrafikkareal er trukket fra. Her inngår de bruksarealene elevene har til rådighet, inkludert beplantning, bevart natur og lignende.

Tall fra en undersøkelse av 240 skoler i Nordland (Limstrand 2000)⁶ viser at hver elev i gjennomsnitt disponerer 53 m². Variasjonene er store mellom skolene, og tallene varierer fra 2 m² til 800 m² uteareal per elev. Når det gjelder den totale størrelsen på skolegårdene, viser undersøkelsen et gjennomsnitt på 6405 m². Siden det gjennomsnittlige elevtallet i denne undersøkelsen er mindre enn landsgjennomsnittet, 120 elever per skole mot 185 per skole på landsbasis, er det mest relevant å se på dette i forhold til hvor store skolene er. Splittet opp etter størrelsen på skolene, finner vi disse tallene for størrelsen på skolegårdene i Nordland:

- Store skoler, flere enn 300 elever: gjennomsnittlig uteareal 10 111 m²
- Middels store skoler, mellom 100 og 300 elever: gjennomsnittlig uteareal 8910 m²
- Små skoler, færre enn 100 elever: gjennomsnittlig uteareal 4210 m²

Hvis målet er at ingen skoler skal være under landsgjennomsnittet for eksisterende skolegårder, bør det stilles et generelt minimumskrav på 50 m² nettoareal per elev. Det foreslås å knytte minimumstallet til elev og ikke til klasse, siden klassebegrepet varierer og er blitt noe utvannet ved den nye skolereformen.

Dersom vi skal bruke gjennomsnittstallene fra Nordland som utgangspunkt for å stille minimumskrav for ulike skolestørrelser, er det et viktig spørsmål om dataene fra Nordland er overførbare til resten av landet. En opplagt forskjell er at det er flere små skoler i denne landsdelen enn i landet for øvrig. Det betyr at utvalget av store skoler i undersøkelsen derfra relativt sett er mindre enn i landet som helhet,⁷ noe

⁶ Tallene er hentet fra prosjektet "Ut er in" (Limstrand 2000), som er den eneste større kartleggingen som er gjort med hensyn til størrelsen på skolegårder her i landet.

⁷ I utvalget er det 120 små skoler, 80 middels store skoler og 18 store skoler.

som gjør at gjennomsnittstallene, iallfall for de store skolene, er usikre. Erfaringer fra det materialet som er samlet inn i forbindelse med den foreliggende rapporten (Lokøy 2001, upublisert), viser at det i Oslo-området finnes så mange store skoler at gjennomsnittet blir langt større enn gjennomsnittet for Nordland. Eksempel 2 i avsnitt 2.1, Trosterud og Haugerud skoler, har hele 825 elever og et nettoareal på over 31 700 m², noe som gir 38 m² per elev. Foran er dette vist som et eksempel på et anlegg der det er tilstrekkelig med arealer, men med et mangelfullt innhold. Med utgangspunkt i det forannevnte materialet fra Nordland og Oslo kan det være aktuelt å gradere beregningen av minstearealer for de store skolene med mer enn 300 elever. Vi vil foreslå denne beregningsmåten:

Skoler med mer enn 300 elever skal samlet sett ha et minsteareal på 15 000 m². Det beregnes 25 m² per elev i tillegg til dette tallet for hver elev over 300. Et regneeksempel viser at en skole med 500 elever skal ha $300 \times 50 \text{ m}^2 = 15\,000 \text{ m}^2 + 200 \times 25 \text{ m}^2 = 5000 \text{ m}^2$. Minstekrav til netto uteareal blir her altså 20 000 m².

I den motsatte enden av skalaen har vi minstekrav til utearealer for de små skolene. En skole med 50 elever ville etter minimumsberegningen på 50 m² per elev bare få 2500 m² til uteopphold og lek. Dette er et svært lite areal samlet sett. Det byr derfor på begrensede muligheter for aktiviteter, og vil stille store krav til opparbeiding og vedlikehold. I rikspolitiske retningslinjer for barns og unges interesser i planleggingen har man tatt konsekvensene av dette, og i forbindelse med retningslinjene foreligger det anbefalinger om minimumskrav for barns og unges oppholdsarealer i nærmiljøet. Her foreslås det at det skal finnes en grendelekeplass minimum 500 meter unna boligen, og denne lekeplassen skal være på minimum 5000 m². I nødsfall tillates det at arealet kan deles i $2 \times 2500 \text{ m}^2$. Med utgangspunkt i at skolen i fremtiden kommer til å få enda større betydning som nærmiljøanlegg, vil det være fornuftig å samordne kravene til grendelekeplass og minimumskravene til skolens utearealer. Vi foreslår derfor at minimumsarealet for en skole ikke skal være mindre enn 5000 m² samlet areal. Dette gjelder for skoler med færre enn 100 elever.

For de middels store skolene, skoler med mellom 100 og 300 elever, foreslår vi et minstekrav tilsvarende gjennomsnittet i Nordland, det vil si 10 000 m².

Kort oppsummert foreslår vi følgende krav til minsteareal gradert etter skolestørrelse:

- Minimumsareal på små skoler (færre enn 100 elever): ca. 5000 m²
- Minimumsareal på middels store skoler (mellom 100 og 300 elever): ca. 10 000 m²
- Minimumsareal på store skoler (flere enn 300 elever): ca. 15 000 m². For hver elev over 300 kommer det et tillegg på 25 m².

Krav til innhold og utforming

Generelt er det vanskelig å stille normerte og eksplisitte krav til innholdet, og især til utformingen, enten det dreier seg om utearealer generelt eller skoleområder spesielt. Resultatene avhenger av hvor godt byggherren, det vil si kommunen inkludert skolens ansatte og elevene, klarer å formulere behovene, og hvordan planleggerne

mestrer oppgaven. Et viktig utgangspunkt er en felles forståelse for den spesielle arenaen som et skoleanlegg i dag er.

Skolens utearealer skal for det første tjene elevenes behov i hele skolehverdagen med hensyn til deres egenorganiserte aktivitet. Videre bør arealene også trekkes inn som en arena for det organiserte læringsarbeidet. Sist, men ikke minst, vil skolens utearealer i fremtiden få enda større betydning enn i dag som nærmiljøanlegg. Det sistnevnte er like viktig enten skolen ligger i byen eller på landsbygda. En vesentlig forutsetning for å lykkes med å skape et godt anlegg er lokal forankring, inkludert forankring i nærmiljøet, og at man videreutvikler det potensialet som finnes på stedet. I et langstrakt land som Norge, med store forskjeller i natur og klima, vil det være direkte galt å stille generelle krav til innholdet. Det er viktigere å understreke behovet for lokale tilpasninger, og at stedets egne forutsetninger blir utnyttet og videreutviklet.

Tabell 1 Aktuelle funksjoner som bør ivaretas på skolens utearealer, med eksempler på fysiske tiltak/elementer. Bearbeidet etter Limstrand (2001).

"Det hele barnet"	Funksjoner	Eksempler på tiltak/elementer
Det sosiale barnet	Gi rom for sosial interaksjon Gi rom for allsidig fysisk aktivitet Gi rom for spenning og uforutsigbarhet	Anlegg og arealer for klatring/buldring, streetbasket, aking, ski, snøbrett, myraktiviteter, skateboard, rulleskøyter, skøyter, hockey, curling, bueskyting, luftgevær, paintball, ulike småspill, naturgolf, minigolf, bordtennis, svingtennis, smashball, hopp, løp, kast, sandvolleyball, kano/ båt Ulike ballbaner, flerbruksflater, ballvegg/ballbinge, sklie, disse/huske, isflate, hinderløype, asfalt-, gress- og grusflate, badeplass, sykkel-/BMX-bane, turnbasseng/jungellek, "edderkoppnett", "snøballkastebane", trampoline, svingkarusell, mobil kunstisflate, vanningskum til is
	Gi rom for sosial interaksjon Gi rom for å trekke seg tilbake	Gapahuk, sittegrupper, levegg, grillplass, lavvo, barhytte, tett skog, "kosekrok", "kjærlighetstunnel", tjukkas
	Gi mulighet for å endre det fysiske miljøet Gi rom for skapende aktivitet	Byggelekeplass, område for snø- og isforming, "taggemur", "mekkeplass" for sykler, område for teater og musikk, hytter, vannlekeplass, naturlekeplass, radiobilbane
	Gi rom for spenning og uforutsigbarhet Skape lokal identitet	Naturområder og variert terreng: bekk, vann, fjære, fjell, skog, eng/slette, park, fiskeplasser, grotter, labyrint, ø-løype, steinpark, broer, kratt, ur
Det trygge barnet	Skape trygghet Skape trivsel Være integrerende	Mobbeforebyggende tiltak generelt, tilrettelegging for funksjonshemmede, trafiksikkerhet, gang- og sykkelveier, sikre "snarveier", skille trafikkarealer med fysiske stengsler, sikre apparater, støtsikkert underlag o.l., uteareal under tak, turstier, mulighet for å separere ulike brukergrupper, vegetasjon, belysning, kunst, støyskjerming, sykkelparkering

Det kunnskapssøkende barnet	Gi rom for kunnskapstilegnelse Utøving av virkelighetsnær læring	Skolehage, uteklasserom, vannkraftanlegg, radiobilbane, fugle- og froskedam, bål plass til matlaging, "leseskog", område for kulturminner, natursti, geologiske forekomster, fuglekikketårn, fuglekasser, "minigårdsbruk" med dyr, utstyrsbod med læremidler for uteskole, "first lego league"-bane, bekk, vann, fjære, fjell, skog, labyrint, o-løype, broer, kratt, ur, eng/slette, park, fiskeplasser, grotter
-----------------------------	---	---

For å møte de utfordringene som er nevnt foran, vil vi anbefale at man i tillegg til størrelseskravene stiller *krav til hvilke funksjoner som bør ivaretas ute*. Dette er viktig, for en skolegård bør ivareta ulike funksjoner med utgangspunkt i barns forutsetninger og behov. Tabell 1 gir en oversikt over aktuelle funksjoner og eksempler på tiltak som kan gjennomføres. Tabellen er en bearbeiding av Limstrand (2001). Utgangspunktet er de ulike målene i L97, som "det skapende mennesket", "det allmenndannede mennesket", "det miljøbevisste mennesket" osv. Disse målene bør også reflekteres i utformingen av skolens utearealer. I vedlegg 4 gis det en oversikt over arealbehov for ulike funksjoner/tiltak.

Som tabell 1 viser, inngår natur og variert terreng som en forutsetning for å imøtekomme mange av de aktuelle funksjonskravene. Dersom forutsetningene er der, bør man med andre ord legge stor vekt på å ta vare på den opprinnelige naturen i forbindelse med skoleanlegg. Innpassing av vegetasjon i forbindelse med nyanlegg vil på sikt kunne bidra til at skolene tilføres naturelementer. Dette bør få høy prioritet.

I tillegg til funksjonskravene som er nevnt over, vil vi også anbefale at man på skolens utearealer tar hensyn til disse faktorene:

- Man bør sikre best mulige solforhold.
- Man bør skjerme mot de mest ubehagelige vindene.
- Man bør unngå forurensede områder og områder med kald luft.
- Det bør være trafiksikre omgivelser i en radius på 200 meter fra skolen.
- Utformingen bør være universell.

Oppsummering og forslag til krav når det gjelder arealer og innhold

Under oppsummerer vi i kortform de forslagene som er drøftet og presentert foran i avsnitt 2.3.

1. Definisjon av skolens utearealer:

Skolens utearealer er tilgjengelig nettoareal innenfor tomtegrensen når bygninger, parkeringsplasser og annet biltrafikkareal er trukket fra. Her inngår de bruksarealene elevene har til rådighet, inkludert beplantning, bevart natur og lignende.

2. Generelt krav til minsteareal per elev:

Det bør stilles et generelt minimumskrav på 50 m² nettoareal per elev. Det foreslås å knytte minimumskravet til elev og ikke til klasse.

3. Krav om minste samlede areal gradert etter skolestørrelse basert på SSBs inndeling:

- Minimumsareal ved små skoler (færre enn 100 elever): ca. 5000 m²
- Minimumsareal ved middels store skoler (mellom 100 og 300 elever): ca. 10 000 m²
- Minimumsareal ved store skoler (flere enn 300 elever): ca. 15 000 m². For hver elev over 300 kommer et tillegg på 25 m².

4. Skille mellom eksisterende og nye skoleanlegg:

- For nye skoleanlegg må minstekravene være tilfredsstillt, og arealene skal være samlet innenfor skolens uteareal.
- For eksisterende skoler med små arealer må minstekravene tilfredsstilles innenfor 200 m fra skolebygningen. Kommunen må sørge for at aktuelle offentlig tilgjengelige arealer i skolens nærmiljø sikres gjennom arealplanleggingen, ved oppkjøp av arealer, ved leieavtaler og lignende. Kommunen må først og fremst sørge for at slike arealer avsettes som friområder eller friluftsområder i oversiktsplanleggingen etter plan- og bygningsloven.

5. Krav til innhold og utforming med utgangspunkt i funksjonskrav:

- Gi rom for utøvelse av allsidig fysisk aktivitet
- Gi rom for ulike typer sosial aktivitet
- Gi trygghet og være trivselskapende
- Gi mulighet for endringer av det fysiske miljøet
- Gi rom for å tilegne seg ny kunnskap og utøve virkelighetsnær læring
- Gi rom for spenning og uforutsigbarhet og skape lokalt identitet

6. Andre krav til fysiske omgivelser/utforming:

- Sikre best mulige solforhold
- Skjerme mot de mest ubehagelige vindene
- Unngå forurensede områder og områder med kald luft
- Trafikksikre omgivelser i en radius på 200 meter fra skolen
- Universell utforming

3 VIRKEMIDLER OG ANSVAR FOR SKOLENES UTEAREALER

I dette kapitlet presenteres status for henholdsvis juridiske og økonomiske virkemidler som kan være aktuelle for å sikre bedre utearealer ved skolene. Deretter drøftes hvilke virkemidler som kan være aktuelle i fremtiden, og hvem som bør være ansvarlig for dem.

3.1 Politiske føringer og juridiske virkemidler

Politiske føringer og virkemidler for utvikling av skolenes utearealer finnes på ulike hold. Føringer foreligger både fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1996) i L97⁸, fra Stortinget gjennom Innst. O. nr. 36 (1993-94) "Tidligere opplæringstart" (KUF), fra Kulturdepartementet i St.meld. nr. 41 (1991-92) "Om idretten", der ekte lek og spontanarenaer settes på den politiske dagsordenen, og fra Kulturdepartementet i St.meld. nr. 14 (1999-2000) "Idrettslivet i endring", der spillemidlene vinkles inn mot skolen. Sosial- og helsedepartementet retter fokus mot skolenes utearealer i St.meld. nr. 37 (1992-93) "Utfordringer i helsefremmende og forebyggende arbeid", der det heter at SHD vil "bidra til å skape gode lekemuligheter og fysiske aktivitetstilbud som passer til barnas utviklingsnivå både i barnehage, skole og nærmiljø". St.meld. nr 16 (2002-2003) Resept for et sunnere Norge vektlegger også betydningen av skolens uteområde og aktivitetsanlegg både for kvaliteten i kroppsøvingen og for lek og fysisk utfoldelse. Gjennom meldingen påpekes det at det fortsatt kan være behov for søkelys på skolenes uteområder og aktivitetsanlegg; også tilgjengeligheten til disse etter at skolehverdagen er over. Konkrete tiltak blir foreslått.

Som oversikten viser, er ansvaret for utformingen av skolenes utearealer fordelt på en rekke departementer og lover. Her er enda flere:

- Utdannings- og forskningsdepartementet, som har ansvaret for opplæringsloven og L97
- Miljøverndepartementet, som har ansvaret for plan- og bygningsloven
- Helsedepartementet, som har ansvaret for forskriften om miljørettet helsevern i barnehager og skoler
- Statens forurensningstilsyn og Produkt- og elektrisitetstilsynet, som har ansvaret for sikkerheten i forbindelse med lekeplussutstyr

En drøfting av hvilke krav som skal stilles til skolenes utearealer, og ikke minst av hvordan kravene skal håndheves, må ta hensyn til at det nødvendigvis må være en ansvarsdeling på feltet, ettersom det er så mangefasettert. Det er derfor nødvendig å synliggjøre tydeligere hva de ulike instansene må ta ansvaret for.

⁸ Vi viser til kapittel 1 for nærmere definisjoner av de forkortelsene som benyttes.

Krav stilt i tilknytning til opplæringsloven og L97

Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen (L97) har en generell del og en spesiell del med fagplaner. I den generelle delen, som inneholder overbygningene for skolens arbeid, heter det blant annet at "opplæringen må fremme glede over fysisk aktivitet og naturens storhet, over å leve i et vakkert land, over landskapets linjer og årstidenes vekslinger" (Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet 1996). L97 er lovfestet og forpliktende for lærerne. Med L97 ble obligatorisk skolegang for 6-åringer innført, noe som har ført til ytterligere press på skolens utearealer.

Skolegårdens/utearealenes funksjon omtales ikke eksplisitt i planen, bare i forarbeidene til L97 (Ulleberg 2000). Implisitt ivaretas temaet både i den generelle og i den spesielle delen gjennom fokuset på temaorientert undervisning i skolens lokalmiljø og på helsefremmende arbeid, fysisk aktivitet, lek og opplevelse.

Opplæringsloven, som gjelder grunnskoleopplæring og videregående opplæring, operasjonaliserer heller ikke hvordan de gode intensjonene i læreplanene skal ivaretas mer konkret for å sikre skolegårdens/utearealenes funksjon. Det nærmeste vi kommer, er behovet for å unngå for store skoler (i § 9-5) og de svært allmenne kravene til utstyr og arbeidsforhold (i § 9-3).

I "§ 9-3. Utstyr og arbeidstilhøve" heter det:

"Alle elever har rett til ein arbeidsplass som er tilpassa behovet deira. Skolane skal ha tilgang til nødvendig utstyr, inventar og læremiddel. Departementet kan gi forskrifter om tryggleiken til elevane."

Det vi særlig bør merke oss, er kravet om nødvendig utstyr, inventar og læremiddel. Med de ambisiøse læreplanene vi tross alt har, er det umulig å unngå å bruke utearealene dersom man ønsker å oppfylle intensjonene. Når det gjelder krav til skoleanlegget ellers, står det i opplæringsloven § 9-5 at kommunene skal sørge for tjenlige grunnskoler, der det helst ikke bør være flere enn 450 elever.

1.april 2003 kom det en tilføyelse i **Lov om grunnskolen og videregående skole** som er svært positiv i denne sammenheng (lov 20 des 2002 nr. 112). Det er tilføyd et nytt kapittel i loven, som omhandler elevene sitt skolemiljø (Kap 9a). Blant annet står følgende å lese:

§ 9a-1: Generelle krav

"Alle elever i grunnskolen og videregående skoler har rett til et godt fysisk og psykososialt miljø som fremmer helse, trivsel og læring".

§9a-2: Det fysiske miljøet

Skolene skal planlegges, bygges, tilrettelegges og drives slik at det blir tatt hensyn til trygghet, helsen, trivselen og læringen til elevene. Det fysiske miljøet i skolen skal være i samsvar med de faglige normene som fagmyndighetene til enhver tid anbefaler."

Det kan trekkes fram flere paragrafer som understreker skolene sitt ansvar for å sikre elevene et godt fysisk miljø for å fremme helse og trivsel hos elevene.

At vi nå har fått en utvidelse av opplæringsloven som pålegger skolene å ha et fysisk miljø som fremmer helse, er svært positivt. §9a-2 er interessant i forhold til

anbefalingene for skolens utemiljø. Per i dag finnes ikke de faglige normene som paragrafen omhandler når det gjelder skolens uteområder, men det er nettopp slike som nå presenteres i denne rapporten.

Noe finner vi også om temaet i "Forskrift for grunnskolen" § 1-7, som sier: "Planlegging og utforming av skoleanlegg skal skje i samråd med dei som skal bruke skolen. Det gjer ein mellom anna for å sikre gode arbeidsvilkår for elevar og tilsette og leggje forholda til rette for fleirbruk."

Krav stilt i tilknytning til plan- og bygningsloven

Ifølge plan- og bygningsloven (PBL) har kommunestyret det øverste ansvaret for å styre kommunens arealbruk, herunder å ivareta barns og unges interesser. I formålsparagrafen (§ 2) heter det at *"ved planlegging etter loven skal det spesielt legges til rette for å sikre barn gode oppvekstvilkår"*. I § 69, som omhandler den ubebygde delen av tomt og fellesareal, legges det føringer som tilsier at areal for barns lek og beboernes rekreasjon skal sikres i nødvendig utstrekning. Kommunen avgjør selv hva som er "nødvendig utstrekning", og flere kommuner har utviklet egne normkrav for dette. I avsnitt 2.2, som presenterer hvilke krav en del norske kommuner stiller, går det frem at noen kommuner har nedfelt slike krav i egne kommunedelplaner for skoleutbygging. En annen mulighet er å stille slike krav i form av retningslinjer eller bestemmelser i forbindelse med kommuneplanens arealdel. En del kommuner knytter også krav til skolearealet opp mot reguleringsplanleggingen. Det blir da stilt krav om at det skal utarbeides utomhusplan i forbindelse med byggesaken, og i rekkefølgebestemmelser kreves at skolen ikke kan tas i bruk før uteområdet er anlagt.

I 1989 kom "Rikspolitiske retningslinjer for å styrke barn og unges interesser i planlegging" (RPR BU), hjemlet i PBL § 17-1. RPR BU stiller krav til den kommunale planleggingsprosessen og gir retningslinjer for den fysiske utformingen av arealer som barn og unge skal bruke. Barnehager nevnes spesielt, og det heter at kommunen plikter å avsette store nok og egnede arealer. Skoler nevnes ikke. RPR BU krever at det ved omdisponering av arealer som i planer er avsatt til fellesareal eller friområde, og som brukes til eller er egnet for lek, skal skaffes fullverdig erstatning.

RPR BU har ikke rettsvirkning, men konkretiserer og synliggjør prioriterte nasjonale mål. Fylkesmannen eller fylkeskommunen kan reise innsigelse på bakgrunn av retningslinjene. I 2000 ble det på landsbasis reist ca. 30 innsigelser med grunnlag i RPR BU (personlig meddelelse fra Karterud 2001). De fleste sakene dreide seg om bygging i fri- og friluftsområder.

I tilknytning til de rikspolitiske retningslinjene for barns og unges interesser i planleggingen er det som nevnt utarbeidet noen veiledende arealkrav for å sikre leke- og oppholdsarealer i nærmiljøet. Det foreslås at det i nærmiljøet skal finnes en såkalt grendelekeplass på ca. 5 daa. Den skal ligge maksimum 500 m fra boligen og innby til ulike aktiviteter. I tette bystrøk, eller i områder med arealknapphet, aksepteres det at arealet deles i to, slik at det finnes to arealer hvert på 2, 5 daa (til sammen 5 daa) maksimum 500 m fra boligen.

Kommunene plikter å utnevne en etatsjef eller tjenestemann som skal ivareta barns og unges interesser i plansaker (jf. § 9-1), også kalt "barnerepresentanten". Om barnerepresentantordningen viser en rapport fra Norsk senter for barneforskning (Wilhjelm 1997) at det er et stykke igjen før man kan ta det for gitt at barns og unges interesser tas hensyn til i all planlegging og blir prioritert slik formålsparagrafen i PBL foreskriver. Per 2001 viser tilbakemeldinger at ordningen fungerer svært ulikt i landets kommuner (personlig meddelelse fra Hellem 2001). Ordningen ser ut til å fungere best i kommuner der barnerepresentanten har en viss grad av planfaglig kompetanse, og der stillingen er "frikjøpt" eller arbeidet lagt inn i de faste rutinene.

Krav stilt i tilknytning til helselovgivningen

"Handlingsplan for forebygging av belastningslidelser" (Sosial- og helsedepartementet 1994) påpeker at skolen er en viktig arena for å forebygge belastningslidelser. "Forskrift om miljørettet helsevern i skoler og barnehager m.v." (Sosial- og helsedepartementet 1995) omtales som barnas arbeidsmiljølov. Denne forskriften krever at miljøet i barnehager og skoler må tilfredstille en del krav for at barnehagene/skolene i det hele tatt skal få godkjenning til å drive sin virksomhet. Skoler som ikke oppfyller forskriftene, kan stenges av kommunens godkjenningsmyndighet. I denne forskriften stilles det blant annet krav om at *"virksomheten skal planlegges og drives slik at den dekker ulike behov for aktivitet og hvile"* (§ 10). I kommentarene til denne paragrafen står det: *"Utearealet bør være slik at det gir mulighet for lek og annen aktivitet hele året, og slik at det kan brukes av ulike aldersgrupper. Virksomhetene bør videre legges til rette for at elever og barns motoriske utvikling fremmes."*

Det er utarbeidet en veileder (Statens helsetilsyn 1998) til denne forskriften. I denne veilederen er det klare anbefalinger når det gjelder areal inne, men vi finner ingen tilsvarende krav til utearealene. Derimot inneholder den en del klare funksjonskrav:

- Areal og utstyr skal fremme bevegelsesglede, gi allsidig bevegelseserfaring og gi mulighet for opplevelse av mestring av fysiske og sosiale ferdigheter, slik at hele barnets helsemessige utvikling fremmes.
- Det må gis rom for egen- og voksenstyrt aktivitet, rolig lek, sosialt fellesskap, hvile og rekreasjon og allsidig bruk av kroppen hele året.
- Barn i ulike aldre og med ulike ferdighetsnivåer skal kunne bruke de samme arealene.
- Funksjonshemmedes utvikling skal ivaretas.
- I store virksomheter bør det være skjermede områder for de minste barna..
- Hvis mulig, bør naturtomt bevares.
- Deler av utearealet kan klimaskjermes med leplanting eller vegger om nødvendig.
- Utearealene bør ligge nær virksomhetens lokaler. Man kan se bort fra dette hvis andre egnede arealer, som ligger nært og trygt, kan brukes.

Forskrift om sikkerhet ved lekeplassutstyr

"Forskrift om sikkerhet ved lekeplassutstyr" trådte i kraft i juli 1996, og kravene gjelder både nytt og eksisterende utstyr som produseres av profesjonelle

produsenter eller lages på dugnad. Produsent, importør, distributør, detaljist og andre som omsetter eller formidler lekeplassutstyr, skal sørge for at kravene i forskriften er oppfylt (Produkt- og elektrisitetstilsynet 1996). Det er Produkt- og elektrisitetstilsynet som håndhever sikkerhetsforskriften.

Produkter som unntas fra forskriften, forutsatt at de ikke markedsføres som lekeplassutstyr, er: produkter som omfattes av "Forskrift om sikkerhet ved leketøy", sportsutstyr, ballmål, utstyr som omfattes av forskrifter til lov om godkjenning og drift av innretninger til bruk i tivoli og fornøylesparker, faste installasjoner og bygningsdeler som omfattes av plan- og bygningsloven.

Det understrekes i veiledningsmateriellet til forskriften at det er umulig å lage lekeplasser der barn aldri skader seg. Hovedsiktemålet er å redusere antallet og omfanget av skader, særlig hodeskader, som er de mest vanlige. I prinsippet stiller forskriften krav til størrelse på åpninger og vinkler, krav om rekkverk, krav om tiltak mot frostskafer og krav til sikkerhetssoner og fallunderlag.

Krav om universell utforming

I utformingen av de fysiske omgivelsene skal man ta hensyn til alle brukergrupper. Dette uttrykkes blant annet i PBLs formålsparagraf, § 2: *"Gjennom planlegging og ved særskilte krav til det enkelte byggetiltak skal loven legge til rette for at arealbruk og bebyggelse blir til størst mulig gagn for den enkelte og samfunnet"*, og i opplæringsloven § 9-3, der det står: *"Alle elevane har rett til ein arbeidsplass som er tilpassa behova deira."*

I MDs utviklingsprogram "Planlegging for alle" rettes søkelyset på funksjonshemmede og på strategien om "universell utforming". Programmet pågikk fra 1998 til 2002 og var et samarbeid mellom MD og SHD gjennom "Regjeringens handlingsplan for funksjonshemmede 1998–2001".

Universell utforming er "utforming og sammensetning av ulike produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpasning og en spesiell utforming" (Miljøverndepartementet m.fl. 1999, Rundskriv T-5/99 B). Løsninger som også dekker funksjonshemmedes behov, skal altså i størst mulig grad integreres i totalløsningen, og det er derfor viktig at man tidlig i planleggingen sørger for at funksjonshemmedes behov ivaretas. Dette er en viktig utfordring for både eksisterende og nye skoleanlegg, og det kreves større bevissthet om kravene også når det gjelder utearealene.

Bruk av juridiske virkemidler. Drøfting av alternativer og anbefalinger

Som vist foran, kan krav til skolenes utearealer i prinsippet stilles i ulike lover og forskrifter. De mest sentrale er opplæringsloven, plan- og bygningsloven og forskriften om miljørettet helsevern i barnehager og skoler. I og med de ganske detaljerte funksjonskravene, er det forskriften om miljørettet helsevern i barnehager og skoler som til nå har gått lengst i å stille krav til utearealene. I praksis er det denne forskriften som har fått størst gjennomslag, iallfall på andre felter, for

eksempel når det gjelder inneklime. Dette er et argument som taler for at man bør satse på å videreutvikle denne forskriften, slik at man i tillegg til funksjonskravene også får inn tallfestede arealkrav.

På den andre siden er det plan- og byggesaksmyndighetene i kommunene som skal sørge for at det settes av nok arealer til skoler, og at kravene blir fulgt opp både i reguleringsplansammenheng og i forbindelse med byggesaksbehandlingen. Dette er et argument som taler for at kravene bør stilles med bakgrunn i plan- og bygningslovgivningen. Her kan man tenke seg to utfyllende tilnærminger. Den ene er å supplere de veiledende arealkravene i de rikspolitiske retningslinjene for barns og unges interesser i planleggingen med tilsvarende krav for skolenes utearealer. Det andre er å gi ut veiledningsmaterieil om hvordan skolenes utearealer kan sikres i kommunale vedtekter eller i forbindelse med den kommunale planleggingen.

Selv om det skulle foreligge arealkrav i annet lovverk, er det flere gode argumenter for å stille arealkrav også i skolelovgivningen og læreplanverket. Hovedargumentet for dette er å gjøre det tydelig for eierne av skolene hvilket ansvar de har for å sikre gode skoleanlegg. Det er også viktig å bevisstgjøre dem som har ansvaret for undervisningen, om betydningen av å ha gode utearealer rundt skolen. Arealkravene har muligens en naturlig plass i forskriften for grunnskolen og vil da utdype det som står i opplæringsloven § 9-3 om "utstyr og arbeidstilhøve".

Mye tyder på at arealkravene, inkludert funksjonskravene, bør stilles i tilknytning til alle de tre lovverkene som er nevnt foran. Dette vil bidra til å ansvarliggjøre alle de viktige aktørene og sektorene som er involvert. Det er da en selvfølge at kravene må være de samme alle steder eller være bygd opp over én lest, slik at de utfyller hverandre på en systematisk måte. Uansett valg av lovverk, vil opplæring av de som skal håndheve kravene, være av stor betydning.

3.2 Økonomiske virkemidler

Skolen er et offentlig ansvar, og det økonomiske ansvaret for skolenes utearealer må først og fremst ligge hos kommunene. De økonomiske virkemidlene som nevnes her, bør derfor komme i tillegg til dette.

Spillemidler til nærmiljøanlegg

Overskuddet fra Norsk Tippings virksomhet, spillemiddelordningen, skal gå til ulike allmennyttige formål, blant annet idrettsanlegg. Én av kategoriene er nærmiljøanlegg, som er *"anlegg eller områder tilrettelagt for egenorganisert fysisk aktivitet, hovedsakelig beliggende i tilknytning til bo- og/eller oppholdsområder"* (Kultur- og kirke departementet 2002). I St.meld. nr. 14 (1999-2000) (Kulturdepartementet 1999) gis det signaler om økt satsing på nærmiljøanlegg, og spesielt nærmiljøanlegg tilknyttet skolenes utearealer. Samtidig presiserer meldingen at dette er et område der også skolesektoren har et ansvar.

Tall fra KKD viser en økt satsing på nærmiljøanlegg. Bevilgningen til nærmiljøanlegg var på 71 mill. kr i 2000, 90 mill. kr i 2001 og 90 mill. kr i 2002 (www.odin.no). Tallene fra 2001 og 2002 inkluderer prøvesatsingen på "forenklet ordning", som er

tilskudd til mindre kostnadskrevenende nærmiljøanlegg, der det ikke stilles like strenge plankrav som ellers.

Det er vanskelig å finne ut nøyaktig hvor mange anlegg som er tilknyttet skoler, men en rapport fra NIBR (Jones et al. 2000) oppgir at en fjerdedel av nærmiljøanleggene i 1999 lå i tilknytning til skoler. Rapporten konkluderer med at skolene er i ferd med å komme på banen når det gjelder nærmiljøanlegg.

Kompensasjon for renteutgifter ved investeringer i skoleanlegg

I 2001 kom en ordning der skoleeiere, det vil si kommuner og fylkeskommuner, kan låne til sammen 15 milliarder kroner over en åtteårsperiode til investeringer i skoleanlegg, og der staten dekker renteutgiftene (KRD, KUF 2002). Formålet er å stimulere skoleeiere til å rehabilitere, oppruste og tilrettelegge eksisterende skoleanlegg, og oppføre nye skolebygg der det er behov for det, slik at elever i grunnskolen og den videregående skolen får gode læringsforhold. I retningslinjene til ordningen er utearealene nevnt som ett av tiltakene som faller inn under ordningen. Ifølge Salten Friluftsråd hadde Husbanken sentralt godkjent totalt 551 prosjekter per desember 2002. *"Prosjektene omfatter både utbedringer og nybygg, og består oftest av flere ulike anleggs kategorier. Statistikken viser at det investeres både i undervisningsrom, personalrom, idretts-/svømmeanlegg, ventilasjon, vedlikehold og uteanlegg. I de 551 godkjente prosjektene inngår utbedring av 135 uteanlegg og opparbeiding av 128 nye uteanlegg."* (www.salten.no/friluftsråd)

Skoleeiere kan søke og Husbanken administrerer ordningen (Husbanken 2002). I retningslinjene stilles disse kravene til utforming: *"Utforming og innredning skal følge bestemmelsene i forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v. (av 01.12.95) om ikke dokumenterte dispensasjoner etter samme forskrift foreligger."* Dette understreker betydningen av å konkretisere forskriften om miljørettet helsevern i barnehager og skoler ytterligere. Det stilles for øvrig ikke særlige krav til planlegging. Det er dermed ikke noen garanti for at midler brukt til opprustning virkelig vil bidra til bedre og mer stimulerende utearealer. Læringscenteret har imidlertid ansvaret for en veiledningstjeneste tilknyttet ordningen.

Oppsummering og drøfting av behovet for økonomiske virkemidler

Det er svært positivt at det finnes statlige midler som kan brukes for å skape bedre utearealer. Slike tilskudd bør opprettholdes også i fremtiden. Selv om skolenes utearealer primært er et kommunalt ansvar, viser praksis at utearealene vanligvis kommer langt ned på kommunenes prioriteringslister, for det er gjerne andre akutte vedlikeholds krav som har større gjennomslagskraft. Erfaringer fra andre statlige støttetiltak der siktemålet har vært å fremme bedre kvalitet, har vist at tilskudd til planlegging vil kunne gi vel så god effekt som støtte direkte til byggevirksomheten. Dette ble blant annet påvist i forbindelse med en evaluering av Husbankens kvalitetstilskuddsmidler (Guttu et al. 1998).

I forbindelse med en eventuell videreutvikling av tilskuddsmidler til skolefeltet anbefales det å kanalisere statlige midler til planleggingsstøtte. Flere av de kommunene som har arbeidet mest systematisk med skolenes utearealer (se avsnitt

2.2), har satset på at skolene skal lage såkalte helhetsplaner. Økonomien tillater vanligvis ikke at alt kan gjennomføres med én gang, men det er viktig å ha en langsiktig plan for utvikling av områdene, slik at endringene kan skje i en positiv retning. Dårlig kommuneøkonomi kan ellers lett føre til at man satser på dagsaktuelle enkelttiltak som ikke står seg i lengden. Dette kan bli dyrt på sikt. En mer helhetlig planlegging er også et viktig virkemiddel for å arbeide mot målene om "det hele barnet" som L97 foreskriver.

Uavhengig av mulighetene for å etablere en tilskuddsordning for planlegging av skolenes utearealer bør Husbanken pålegges å stille kvalitetskrav knyttet til midlene under ordningen "kompensasjon for renteutgifter ved investeringer i skoleanlegg". Et minstekrav må være at det skal foreligge en helhetlig plan for utearealene, der det går frem at visse areal- og funksjonskrav er tilfredsstillt.

3.3 Om kommunenes spesielle ansvar

Som nevnt må kommunene selv ta hovedansvaret for å sikre skolene gode utearealer. Her er blant annet kommunens overordnede arealplanlegging viktig. En undersøkelse gjennomført av NIBR viste at mange kommuner driver grønnplanlegging i en eller annen form, men at skolen og helsesektoren sjelden var med i dette planarbeidet (Opedal og Thorén 1997).

MD har i en handlingsplan for den kommunale grønnstrukturen oppfordret kommunene til å kartlegge skolenes behov for arealer. Noen kommuner, for eksempel Kristiansand, har ansatt en lærer på heltid som skal følge opp kravene i PBL og RPR BU, og i dette arbeidet er skolenes behov kartlagt. Disse kartene er digitalisert og gjort tilgjengelige for den kommunale planleggingen, og materialet er innarbeidet i den kommunale grønnplanleggingen. Trondheim kommune bruker skolekretsene som utgangspunkt for å vurdere rekreasjonsverdiene i grønnplanarbeidet (Trondheim kommune 2001). Fylkeskommunen i Vestfold har laget et opplegg/veileder for barnetråkkregistreringer (Vestfold fylkeskommune 2000).

Skolen bør med andre ord kobles systematisk til den kommunale planleggingen. I forbindelse med prosjektbasert undervisning kan skolene bidra med nyttig stoff i forbindelse med den kommunale datainnsamlingen. Opplegg for miljølæreundervisningen gir gode eksempler på dette. Skolene kan blant annet melde fra om sine behov til kommunens planleggere, slik at arealer kan sikres. Det er også viktig at kommunene har retningslinjer for hvordan skolene skal sikres utearealer i reguleringsplanene, f.eks krav til den mer detaljerte i byggesakssammenheng. Her er krav til utomhusplan et viktig virkemiddel.

4 OPPSUMMERING OG PRIORITERING AV VIDERE ARBEID

Skolens bruksarealer ute defineres som tilgjengelig nettoareal innenfor tomtegrensen når bygninger, parkeringsplasser og annet biltrafikkareal er trukket fra. Her inngår de bruksarealene elevene har til rådighet, inkludert beplantning, bevart natur og lignende.

Nedenfor oppsummerer vi i kortform de anbefalingene som kan bidra til å sikre bedre utearealer ved norske skoler.

1. Vi foreslår å stille disse arealkravene:

Det stilles et generelt minimumskrav på 50 m² nettoareal per elev.

Det stilles krav om minste samlede areal gradert etter skolestørrelse basert på SSBs inndeling:

- Minimumsareal ved små skoler (færre enn 100 elever): ca. 5000 m²
- Minimumsareal ved middels store skoler (mellom 100 og 300 elever): ca. 10 000 m²
- Minimumsareal ved store skoler (flere enn 300 elever): ca. 15 000 m². For hver elev over 300 kommer et tillegg på 25 m².

Kravene skiller mellom eksisterende og nye skoleanlegg:

- For nye skoleanlegg må minstekravene være tilfredsstillt, og arealene skal være samlet innenfor skolens uteareal.
- For eksisterende skoler med små arealer må minstekravene tilfredsstilles innenfor 200 m fra skolebygningen. Kommunen må sørge for at aktuelle offentlig tilgjengelige arealer i skolens nærmiljø sikres gjennom arealplanleggingen, ved oppkjøp av arealer, ved leieavtaler og lignende. Kommunen må først og fremst sørge for at slike arealer avsettes i oversiktsplanleggingen som friområder eller friluftsområder etter plan- og bygningsloven.

Innholdskravene baseres på funksjonskrav. Utearealene skal

- gi rom for utøvelse av allsidig fysisk aktivitet
- gi rom for ulike typer sosial aktivitet
- gi trygghet og være trivselskapende
- gi mulighet for endringer av det fysiske miljøet
- gi rom for å tilegne seg ny kunnskap og utøve virkelighetsnær læring
- gi rom for spenning og uforutsigbarhet og skape lokalt identitet

Andre krav til de fysiske omgivelsene:

- sikre best mulige solforhold
- skjerme mot de mest ubehagelige vindene
- unngå forurensede områder og områder med kald luft
- trafiksikre omgivelser i en radius på 200 meter fra skolen
- universell utforming

2. Det foreslås at kravene til skolenes utearealer innpasses i disse lovene og forskriftene:

- Forskriften om miljørettet helsevern i barnehager og skoler, der veiledningsmateriellet suppleres med arealkravene nevnt over.
- De veiledende arealkravene i de rikspolitiske retningslinjene for barn og unges interesser i planleggingen suppleres med tilsvarende krav for skolenes utearealer.
- Det gis ut veiledningsmaterieell som viser hvordan skolenes utearealer kan sikres i kommunale vedtekter eller i forbindelse med den kommunale planleggingen på alle nivåer.
- Arealkravene gjengitt over innpasses i forskriften for grunnskolen og vil da utdype det som står i opplæringsloven § 9-3 om "utstyr og arbeidstilhøve" og §9a-2 "Det fysiske miljøet".

3. Økonomiske virkemidler og krav i denne forbindelsen:

- Det oppfordres til at nærmiljøanleggsordningen i regi av Kultur- og kirke departementet fortsatt bør omfatte skolens utearealer.
- Det tilbys et statlig tilskudd til planlegging av skolenes utearealer.
- Det stilles krav til planleggingen for å få tilgang på de midlene Husbanken distribuerer i forbindelse med "Kompensasjon for renteutgifter ved investeringer i skoleanlegg", der det også må gå frem at visse areal- og funksjonskrav er tilfredsstilt.

4. Kunnskapsnivået må heves blant dem som har ansvaret for skolenes utearealer – både i plansektoren, blant helseansvarlige og i skolesektoren. Det er behov for kurs og etterutdanningsmaterieell.

5. Tiltak rettet mot ungdomsskolen bør prioriteres.

LITTERATUR

Bjelland, M. og K.I. Klepp (2000): "Skolemåltidet og fysisk aktivitet", Inst. for ernæringsforskning, Universitetet i Oslo

ECICSB (1998): "European Conference on Initiatives to Combat School Bullying. London 15th–16th May 1998". Rapport fra England om Sheffield-prosjektet 1991–93

Grunnskolerådet (1979): "Grunnskolen uteareal". ERFA-rapport nr. 21/79

Fjørtoft, I. (2000): "Landscape as Playscape". Doctoral Dissertation. Norwegian University of Sport and Physical Education, Oslo

Frost Andersen, L. (1997): "Ungkost -93: Landsdekkende kostholdsundersøkelse blant 7.-klassinger og elever på 2. trinn i videregående skole", Statens ernæringsråd

Grahn, P. et al. (1997): *Ute på dagis*. Alnarp Stad & Land.

Guttu, J. (red.) (1998): "Tilskudd til boligkvalitet: evaluering av Husbankens tilskuddsordning". Norsk institutt for by- og regionforskning. NIBR prosjektrapport 1998:4134

Husbanken (2002): "Retningslinjer om kompensasjon for utgifter til renter til investeringer i skoleanlegg fra Husbanken"

Jones, K., K.B. Stokke, A-K.H. Thorén og I.M. Stigen (2000): "Fysisk aktivitet i nærmiljøet. Evaluering av Kulturdepartementets nærmiljøanleggsordning". NIBR prosjektrapport 2000:18

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet (2002): "Høring av forskrift om kompensasjon for utgifter til renter til investeringer i skoleanlegg. Brev til høringsinstanser av 08.04.02"

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet: Innst. O. nr. 36 (1993-94) "Tidlig opplæringsstart"

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1996): "Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen"

Kulturdepartementet (1999): St.meld. nr. 14 (1999-2000) "Idrettslivet i endring"

Kulturdepartementet (1992): St.meld. nr. 41 (1991-92) "Om idretten"

Komiteen for undervisningsbygg (1960): "Innstilling om planlegging og bygging av skolehus"

Limstrand, T. (2000): "Ut er In?" En kartlegging av uteaktiviteter i barnehager, SFO og grunnskoler i Nordland. Rapport fra Salten Friluftsråd

Limstrand, T. (2001): "Uteaktivitet i grunnskolen – realiteter og utfordringer". Hovedfagsoppgave ved Norges idrettshøgskole

Lindholm, G. (1995): "Skolgården – vuxnas bilder barnets miljø". Alnarp Stad & Land 129. Sveriges lantbruksuniversitet

Lindholm, G. (2001): "Mer att göra på skolgården? En undersökning av barns aktiviteter på nio skolgårdar före och efter ombyggnad". Alnarp, Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet

Lokøy, V. (2002): Upublisert oversikt over utvalgte eksempelskoler i Oslo-området. Institutt for landskapsplanlegging, NLH

Marthenke, Å., A. Lenninger og P. Åkerblom (2000): "Risk för lek". Gröna fakta nr. 4, Movium-sekretariatet. Alnarp

Miljøverndepartementet m.fl. (2001): "Faktaermen for barnerepresentanten"

Miljøverndepartementet (1992): "Barn og planlegging". Rundskriv T-2/92

Miljøverndepartementet (1998): "Barn og planlegging". Rundskriv T-4/98

Miljøverndepartementet, Kommunal- og regionaldepartementet, Sosial- og helsedepartementet (1999): "Tilgjengelighet for alle". Rundskriv T-5/99 B

- Nyhuus, S. og A-K.H. Thorén (1996): "Endringer av grønnsstrukturen i noen utvalgte by- og tettstedsområder fra 50-tallet til i dag". MILKOM-notat nr. 14
- Opedal, S. og A-K.H. Thorén (1997): "Grønnstrukturen i byer og tettsteder. Evaluering av grønnplanlegging i norske kommuner". NIBR-notat 1997:104
- Produkt- og elektrisitetstilsynet (1996): "Forskrift om sikkerhet ved lekeplussutstyr"
- Ringard, K. og J.S. Skjøstad (1985): "Friluftsliv i nærområder – utvikling i tettstedsnære områder fra 1955–1985". Norges Velforbund, Inst. for jordskifte og arealplanlegging, NLH. Rapport T 670. Miljøverndepartementet
- Sosial og helsedepartementet (1994): "Fra belastning til utfordring og handling". Handlingsplan for forebygging av belastningslidelser (1994–98)
- Sosial- og helsedepartementet (1995): "Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v." I-0848
- Statens helsetilsyn (1998): "Veileder til forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v.". Veiledningsserie 3-98
- Sosial- og helsedepartementet (1992): "St.meld. nr. 37 (1992-93) "Utfordringer i helsefremmende og forebyggende arbeid"
- Strøm, K. (2002): "Oversikt over normer i en del utvalgte kommuner". Upublisert materiale. Institutt for landskapsplanlegging, NLH
- Thorén, A-K. H. (2001): "Skolen som nærmiljøanlegg. Underveis evaluering av Norsk Forms prosjekt for Husbanken". Institutt for landskapsplanlegging, NLH
- Thorén, A-K.H, J. Guttu og J. Pløger (2000): "Arealnormer. Virkemiddel for livskvalitet i fysisk planlegging". NIBR prosjektrapport 2000:3
- Trondheim kommune (2001): "Grønn kommunedelplan 2001–2012. Trondheim"
- Ulleberg, H.P. (2000): "Grunnskolen uteareal – hvilken funksjon?". Forarbeid til doktorgradsavhandling ved NTNU

Vestfold fylkeskommune (2000): "Registrering av arealer med betydning for barn og unge. En veileder". Vestfold fylkeskommune, Tønsberg

Wilhelm, H. (1997): "Rikspolitiske retningslinjer for å styrke barn og unges interesser i planleggingen: en gjennomgang av evalueringer og forskning". Arbeidsrapport nr. 27. Norsk senter for barneforskning, Dragvoll

Øverby, N.C. og L. Frost Andersen (2000): "Ungkost 2000. Landsomfattende kostholdsundersøkelse blant elever i 4. og 8. klasse i Norge". Institutt for ernæringsforskning, Universitetet i Oslo

VEDLEGG 1: EKSEMPELSKOLENE SORTERT ETTER ØKENDE AREAL PER ELEV

Skole	Skoletype	Beliggenhet	Bruttoareal	Nettoareal	m ² / elev	Innhold	Naturmark
Skarmyra Skole	Barneskole SFO	Sentrumsskole i Moss	6300 m ²	4550 m ²	28 m ²	Streetbasket, husker, sandkasse, lekestue, rutsjebane, sittegruppe, leskur	
Vestsiden Skole	Ungdomsskole	Byskole i Kongsberg	12 514 m ²	9218 m ²	31,5 m ²	Basketballbane, håndballbane, benker, furulund	Furulund
Bytårnet Skole	Ungdomsskole	Byskole i Moss	15 560 m ²	10 318 m ²	36 m ²	Asfaltplass, bytårnet, naturområde	Gressbakke og fjell i dagen
Trosterud skole og Haugerud skole	Barne- og ungdomsskole	Sentrumsskole/ drabantbyskole, Oslo	40 940 m ²	31 700 m ²	38 m ²	To idrettsbaner, hinderløype, husker, lekeapparat, benker, blomsterkasser, leskur	
Rommen Skole	Barne- og ungdomsskole	Suburbant	37 113 m ²	31 193 m ²	55 m ²	Fotballbane, basketkurver, amfi, sittegrupper, husker, sandkasse, lekeapparat, gressbakke	Grenser til gressbakker, skog, idrettsbane og golfbane
Kroer Skole	Barneskole SFO	Landlig, Ås	8770 m ²	6920 m ²	56 m ²	Asfaltplass, sandkasse, klatrevegg, hinderløype, lekeapparat, gressvoll, trær, leskur, museum	
Lutvann Skole	Barneskole	Suburbant i Oslo, Groruddalen	24622 m ²	19 625 m ²	65 m ²	Fotballbane, basketballbane, hinderløype, amfi, klatrevegg, sittefigurer, husker, sandkasse	Skog
Kjenn Skole	Ungdomsskole	Utkant av by, Lørenskog	33 313 m ²	22 621 m ²	80 m ²	Idrettsbane, asfaltert håndballbane, basketkurv, leskur	
Dal	Barneskole	Landlig	13 650 m ²	11 670 m ²	106 m ²	Fotballbane, huske	Skogsområde

Skole	SFO	Frogn				naturasert avløpsanlegg, asfaltplass med basketkurver og volleyballnett, amfi	de nær skolen
Brønnerud skole	Barneskole SFO	Landlig, Ås	17 590 m ²	15 005 m ²	121 m ²	Fotballbane, asfaltplass med ballbaner, frukthage, sandkass, lekeapparat	Frukthage
Steinerskolen i Moss	Barne-, ungdoms- og videregående skole	Landlig/ boligområde	42 600 m ²	40 415 m ²	124 m ²	Amfiscene, bordtennis, klatre-/turnapparat, område for hyttebygging, redskapsbod, bål plass, skatebane, skolehage, damanlegg, skog, lekeplass for barnehagen med lekeapparater	Skog

Bruttoarealet er beregnet ut fra tomtgrensen, der alle bygninger er medberegnet i summen. Netto arealet er det samme som tilgjengelig bruksareal og er beregnet ut fra bruttoarealet med bygninger, parkeringsplasser og annet trafikkareal trukket fra. Til slutt har vi delt nettoarealet på antallet elever for å finne tilgjengelig bruksareal per elev.

VEDLEGG 2: OVERSIKT OVER KOMMUNER SOM BLE KONTAKTET ANGÅENDE KRAV TIL SKOLENES UTEAREALER

Akershus: Bærum og Skedsmo

Aust-Agder: Arendal og Grimstad

Buskerud: Drammen og Kongsberg

Finnmark: Alta og Vadsø

Hedmark: Gjøvik og Hamar

Hordaland: Bergen og Voss

Møre og Romsdal: Kristiansund og Molde

Nord-Trøndelag: Namsos og Steinkjer

Nordland: Bodø og Rana

Oppland: Lillehammer

Oslo

Rogaland: Haugesund og Stavanger

Sogn og Fjordane: Sogndal og Førde

Sør-Trøndelag: Røros og Trondheim

Telemark: Porsgrunn og Skien

Troms: Tromsø og Harstad

Vest-Agder: Kristiansand og Mandal

Vestfold: Sandefjord og Tønsberg

Østfold: Fredrikstad og Moss

VEDLEGG 3: OVERSIKT OVER HVILKE KRAV SOM STILLES TIL SKOLENES UTEAREALER I 36 AV DE STØRSTE NORSKE BYKOMMUNENE

Politisk vedtatte regler/planer	Faglige tommelfingerregler/ skrevne retningslinjer	Sjekkliste	Deltar aktivt i planleggingen av utearealer	Bruker HMS	Vet ikke/ har ikke noe	Bruker sikkerhetsforskriften for lekeplass-utstyr	Ikke gitt tilbakemelding (til sammen 13 av 36)
<p>Bærum har vedtatt å bygge i høyden for å spare grøntarealer. Moss, tematisk kommunedelplan for ungdomsskolene – ikke generelle krav, men utviklingsplaner for hver skole + har vedtatt skolen som nærmiljøanlegg i kommunedelplan for idrett og friluftsliv</p> <p>Kristiansand: Skolebehovsplan vedtatt av bystyret i 2002. Samordnet med kommunedelplan for idrett og friluftsliv + kommunedelplanen. 1 daa per klasse eller 25 daa per skole i forb. med avsetning av nye skoletomter. Inneholder også forslag til</p>	<p>Bærum (min. 20 daa for 14 klasser)</p> <p>Bergen: Systembeskrivelse, forslag i 2001. Funksjonskrav, ikke konkrete arealkrav. Innholdskrav/kvalitetskrav, krav til naturbevaring, krav til planlegger, prosedyrekrav – hvem som skal uttale seg</p> <p>Lillehammer: 1 daa per klasse nedfelt i utredning om fremtidig struktur i ungdomsskolen. Vurderer også arealer utenfor tomten.</p> <p>Oslo: En omfattende prosjekteringsveileder. Inneholder funksjonskrav (rekreasjonsareal, som læringsarena, som ressurs for nærmiljøet).</p>	<p>Drammen, i forb. med godkjenning av anbud</p> <p>Hamar, når det gjelder sikkerhet</p> <p>Kristiansund, bare for barnehager</p>	<p>Grimstad</p> <p>Steinkjer: Barne- representanter med i planleggingen</p> <p>Moss: 2–3 millioner stilt til rådighet per skoleplanlegging, kombinert med hjelp til planleggingen</p> <p>Stavanger: Krever utomhusplan og gir ikke byggetillatelse før en slik plan foreligger.</p> <p>Skien: Vekt på helhetlige planer der skolene er med.</p> <p>Tromsø praktiserer et helhetlig opplegg organisatorisk, med hjelp til planleggingen og økonomiske virkemidler. Hver skole sin</p>	<p>Hamar: Primært når det gjelder sikkerhet</p>	<p>Kongsberg</p> <p>Alta</p> <p>Vadsø</p> <p>Voss</p> <p>Haugesund</p> <p>Førde</p> <p>Sogndal</p> <p>Røros – bortsett fra at læringsarenaene ute er like viktige som de inne</p> <p>Trondheim</p> <p>Sandefjord</p> <p>Tønsberg – ønsker ikke slike regler, skolene er så ulike</p>	<p>Kongsberg</p> <p>Molde: Har hatt kurs om rutiner på uteområder</p>	<p>Arendal</p> <p>Bodø</p> <p>Fredrikstad</p> <p>Førde</p> <p>Gjøvik</p> <p>Harstad</p> <p>Mandal</p> <p>Namsos</p> <p>Porsgrunn</p> <p>Rana</p> <p>Skedsmo</p> <p>Steinkjer</p>

<p>planleggingsmidler for å lage skisseplaner.</p>	<p>Stavanger: 1 daa per klasse Tromsø: I tverrfaglig rapport anbefales 70 m² per elev. Hevder at arealer under 20m² per elev krever store summer til opparbeiding. Stiller også funksjonelle ytelseskrav. Intensjonsplan med oversikt over innhold inneholder også retningslinjer for intern organisering av arbeidet i kommunen/Prosess.</p>		<p>intensjonsplan . Kristiansand: Praktiserer et helhetlig opplegg organisatorisk , med hjelp til planleggingen og økonomiske virkemidler. 200 000 per skole til planlegging. Heltids ansatt representant for barn og unge.</p>				
--	---	--	---	--	--	--	--

VEDLEGG 4: "AREALENES ANBEFALTE
STØRRELSER OG KVALITETER", HENTET FRA
WWW.HAGESELSKAPET.NO